

Közgazdaságtan –nem közgazdászoknak.

Bevezető

Jobbnál jobb közgazdasági tankönyvek vannak előttünk. Mégis hiányérzete van az embernek, még a legfrissebbeknél is. A gazdasági ismereteknek az emberek boldogulását kellene előmozdítania. Sokszor azonban úgy érezzük, egyes tételek mintha elavultak volna, a valóságos viszonyokhoz kevés közülük van. Szimmetrikus információkat, szabad piacra lépést, racionálisan cselekvő embert tételeznek fel. Olyan gyakran tűnik szembe, hogy a valóságban ez egyáltalán nem így van. Megkísérlik ugyan a kortárs szerzők beépíteni a legújabb kutatások eredményeit elméleteikbe, s a közgazdaságtannak új és új iskolái keletkeznek. Ezek példának okáért hangsúlyozzák a közösségi választások, az intézmények, a magatartás-szociológia szerepét a gazdaságban. Úgy tűnik azonban, hogy a korszerűsítések ellenére a felfogás alig változik. Márpedig szükség lenne néhány tétel újragondolására.

A nem közgazdasági pályára készülők különösképpen, túl elvontnak találják a közgazdasági elméleteket. Pedig, egyszerű újságolvasóként nap -mint-nap használják a közgazdaságtan fogalmait. Gyakran úgy mondanak ki szavakat,, hogy valós tartalmukat nem is igazán értik. Pedig nagyon fontos, hogy minden polgár rendelkezék az elemi gazdasági ismeretekkel. Részben azért, hogy személyes életében- bármilyen hivatást gyakorol is- boldoguljon, részben állampolgárként, hogy helyes politikai-választási döntéseket tudjon hozni- legalább nagyjából meg tudja ítélni, miről is szólnak a politikai pártok programjai. Jó lenne ezért élet -közelsébe hozni a gazdaságtan alapvető kérdéseit. Újra gondoljuk hát a közgazdaságtan elemi fogalmait. Közérthetően, bonyolultabb matematikai apparátus nélkül próbáljuk meg a tételeket ismertetni. Az olvasmányok szemelvényeiben pedig egy-egy témával kapcsolatos kisebb , olykor a sajtóban már megjelent írásokat adunk közre, foglalunk csokorba.

Végül, de nem utolsó sorban: Szeretnénk bemutatni, hogy a gazdaságnak- s a gazdaság tudományának, a közgazdaságtannak is- rendkívül szoros kapcsolata van az uralkodó ideológiákkal. A legrégebb és legátfogóbb ideológiai háttér *a vallásideológia*. Szeretnénk bemutatni, hogy milyen összefüggéseket látunk a világ különböző térségeinek fejlődése és az adott régióban elterjedt vallások filozófiája között. A legcélszerűbbnek az látszik, ha mindjárt ezzel is indítjuk munkánkat.

Gazdasági fejlődés és a világvallások

2004-ben az OECD megjelentetett egy tanulmányt: *The World Economy in Millennial Perspective: A világgazdaság története évezredek perspektívában*. A tanulmány szerzője- népes közreműködő szakértő csoport élén- Angus Maddison, jeles amerikai gazdaságtörténész Maddison arra vállalkozott, hogy megbecsülje időszámításunk kezdetétől, a Krisztus utáni időkben végbement gazdasági fejlődést a világ különböző régióiban . Ehhez a demográfiai statisztika és a GDP becsült adatait használta fel.

A gazdasági teljesítmény nagysága mindig az ott élő népesség számától, és az általuk végzett tevékenység eredményességétől függ. Mint azt majd később elemezzük, a gazdasági teljesítményt a bruttó hazai termék (GDP) fogalmával jellemezzük, ami az adott területen előállított javak (és az azzal megegyező jövedelmek) összességét jelenti.

Maddison adatai szerint az első évezredben a világ gazdasága és társadalma csak lassan növekedett. Igaz ugyan, hogy hatszorosára nőtt a világ lakossága, de a termelés ezzel éppen csak lépést tartott. Az egy főre jutó GDP tehát gyakorlatilag stagnált. A második évezredben a lélekszám 22-szeresére emelkedett, s a gazdaság is hatékonyabban működött, mert az egy főre jutó termelés is lényegesen- 13-szorosára! –emelkedett 1998-ig. Érdekes, hogy 1000-1820- között az egy főre jutó termelés 50%-kal nőtt, majd ezt követően,

1820-tól napjainkig nyolc és félszeresére, 850%-ra emelkedett!! Hogy miért éppen 1820 a határvonal, még visszatérünk.

Vajon a világ melyik régiója volt dinamikusabb?

Maddison adatai szerint az első évezredben a világ gazdasága és társadalma csak lassan növekedett. Igaz ugyan, hogy hatszorosára nőtt a világ lakossága, de a termelés ezzel éppen csak lépést tartott. Az egy főre jutó GDP tehát gyakorlatilag stagnált. A második évezredben a lélekszám 22 szeresére emelkedett, s a gazdaság is hatékonyabban működött, mert az egy főre jutó termelés is lényegesen- 13 szorosára! –emelkedett 1998-ig. Érdekes, hogy 1000-1820- között az egy főre jutó termelés 50%-kal nőtt, majd ezt követően, 1820-tól napjainkig nyolc és félszeresére, 850%-ra emelkedett!! Hogy miért éppen 1820 a határvonal, még visszatérünk.

Vajon a világ melyik régiója volt dinamikusabb?

Először is, azt kell meghatározni, hogy Maddison hogyan csoportosította a régiókat. Meglehetősen nagyvonalúsággal Keletről és Nyugatról beszélünk, de ez nem feltétlenül földrajzi, térbeli kategóriát jelent. Nyugat magában foglalja Európán kívül az USA-t, Kanadát, Ausztráliát, Új-Zélandot, és Japánt, míg a világ többi része, köztük Latin-Amerika, Kelet-Európa, Ázsia többi országa és Afrika a Kelet megjelölés alá esik. (Mondhatjuk úgy is, hogy A és B csoport. Igazság szerint Maddison így is használta a kategóriákat)

Az adatokból az tűnik ki, hogy az első évezredben a világ két fele nagyjából egy szinten volt. Sőt, a Római Birodalom összeomlása után az egy főre jutó GDP még vissza is esett a volt birodalom területén, és Nyugat elmaradt Kelettől. A következő évezredben az olló lassan nyílni kezd, Nyugat érzékelhetően gyorsabban fejlődik

1820-tól a két régió egy főre jutó GDP-je között a különbség már 1:7 arányt mutat!

Ez az eltérő fejlődési ütem mindenképpen magyarázatot igényel

Ha a népesség növekedési rátáját tekintjük, az első évezredben mindkét világrészben stagnálást mutat, majd Nyugaton kissé felgyorsul. 1820 után a keleti részben egy kissé magasabb is lesz a népesség növekedése, mint Nyugaton. (Éves átlagos növekedés 1820-1998 között: Keleten 0,98, Nyugaton 0,88). Mellesleg, a születéskor várható élettartam Egyiptomban az első három században nem volt több, mint 24 esztendő, s Angliában a 14 században sem ment sokkal feljebb! Az 1500-as évektől kezdve tapasztalható némi emelkedés; de Franciaországban például, az 1700-as évek első felében csak 34,6 évet ér el. Svédországban 1750 körül 37,8 év, majd az 1800-as évek első részében Angliában el éri a 40 évet. Nem véletlen, hogy a nyugati csoportba sorolható Japán, itt is ekkorra közelítik meg ezt az értéket a születéskor várható élettartamot tekintve. (1751-1868 között: 37,4 év) És azóta? Azóta drámaian-ismétlem: drámaian - növekedett a várható élettartam. Napjainkban a születéskor várható életkor a nyugati féltekén 78 év, a keletin 64 év. Csak Afrikában alacsonyabb: 52 esztendő.

A GDP növekedési rátája is gyakorlatilag stagnált az első évezredben, míg a másodikban Nyugaton meghaladta a másik rész ütemét (1000-1820-ig: Ny:0,32, K:0,19) 1820 után a Nyugati rész meglódul: az éves átlagos növekedési ütem 2,57 %, míg Keleten 1,96%-os növekedést tapasztalhatunk. Az egy főre eső GDP alakulásában is kitűnik mindvégig, különösen az utolsó két században, a Nyugat fölénye (1820-1998: 1,76 Ny, 1,21 K)

Hogy ennek az eltérő fejlődésnek mi a közvetett oka, Maddison nem tér ki rá. Arról természetesen beszámolnak a szöveges elemzések, hogy a gazdaságtörténet, s különösképpen a technikatörténet adatai az egyes országok, régiók vonatkozásában milyen sajátosságokat mutattak. Valójában Kelet igen gazdag civilizációs múlttal, kultúrára tekint vissza, amelyben számos, később oly nagy fontosságot nyert felfedezés is megszületett:

Az ázsiai öntözéses kultúrák nagyfokú kooperáción alapultak. Az energiát a folyamatokhoz maga az ember szolgáltatta. Ezekben a civilizációkban a kis

testű állatok tartása volt a jellemző. Az ugyancsak keleti nomádoknál már megtaláljuk a nagytestű állatokat is, ezeknek nagyobb energiájával jutnak el a nomád hódítók Európa nyugati részéig is.

A szél és vízenergia „befogásával” növekszik a termelési folyamatba bevihető energia- mennyiség, s ezzel a kibocsátás, a termelési eredmény is. A csekélyebb jólét azonban évszázadokon át nem elegendő többre, mint hogy megnövekedjék az emberiség lélekszáma. S amint láttuk, a termelés növekedése ezzel kezdetben nehezen tart lépést, csak az első évezred után kezd mutatkozni némi életszínvonal emelkedés az egy főre jutó fogyasztásban(GDP-ben, hiszen annak a zöme abban az időben elfogyasztásra és nem befektetésre kerül). Igazi áttörést csak az 1800-as évek elején, első negyedében tapasztalunk. Miért éppen ekkor?

Nicolae Georgescu -Roegen közgazdász érdekes elméletet állított fel ezzel kapcsolatban. Szerinte a termelésbe bevihető energia mennyiségét a **fosszilis energiahordozók felhasználása** eredményezte. Évmilliók alatt felhalmozódott, sűrített energiát jelentő szén és olaj alkalmazása az iparszerű termelésben óriási előrelépést hoz.

A kulcsszó itt természetesen az *iparszerű alkalmazás*. Ahhoz pedig fel kellett találni, a gyakorlatba át kellett vinni ezeket a korszerű technológiákat. A feltaláláshoz invenció, tudás szükséges. Ennek felhalmozásában jelentettek nagy segítséget a középkori európai egyetemek, ahol lassan, előbb egyházi fenntartással, majd világi egyetemek létrehozásával, gyarapodni kezdett az emberiség humán tőkéje. A reneszánsz, amikor megtermékenyítették az ókor eredményei a középkorban továbbfejlesztett logikus gondolkodást, a felvilágosodás százada pedig tovább mélyítette az empirikus, természettudományos ismereteket, s tovább táplálta a növekedés gyorsulását. *A humántőke* bővüléséhez a gyarapodó egészségügyi ismeretek, jobb higiéniai viszonyok is hozzájárulnak, hiszen az emberek kevesebben halnak meg

idejekorán a járványoktól, amelyek mellesleg Isten csapásaként söpörtek át ismétlődően a nyugati civilizáción, az ó-és főképp a középkorban.

Fennmarad azonban a kérdés, miért éppen a világ nyugati részén, miért éppen Európában lendült meg a gazdasági élet az előbbieken alapján? Miért Európában találják fel az igazán pontos órát, az iránytűt, a szemüveget, a kéményt/!, a nehézlovasságot? Alkímia keleten is foglalkoztatta a keleti császárokat is. A kémia, mint tudomány azonban csak Európában jött létre. A papírost Kínában találták fel, mégis Európában lesz általános a könyvnyomtatás, s terjed ezáltal hatalmas sebességgel a műveltség. A puskaport is Kína adta: mégis, az európai hadviselés lesz legyőzhetetlen a fegyverzetek fejlesztésével.

A választ a kérdésekre az uralkodó ideológiákban, s azok vallási gyökerében lelhetjük meg.

Vessünk egy pillantást ebből a szempontból a nagy világvallások tanításaira!

Milyen fontosságot tulajdonítanak a világ megismerhetőségének? Milyen mértékben ösztönöznek aktivitásra? Mennyiben az egyéni felelősségre, és mennyiben a kollektivitásra, kooperativitásra alapoznak? Milyen mértékben tartják szükségesnek a humántőke fejlesztését, a tudás gyarapítását? Milyen morális korlátokat állítanak az üzleti élet vitele elé? Hogyan viszonyulnak a szegénység-gazdagság kérdéséhez, és milyen mértékű szolidaritást tekintenek híveik számára kötelezőnek? Milyen körben: Család, nagycsalád, nemzet, világ? (J. Dunning: Making globalization good. London, 2004 c.)

Ázsiában a hinduizmus, buddhizmus, konfucianizmus, a tao jelentik a legelterjedtebb vallási áramlatokat.

A buddhizmus individualista jellegű, erőteljesen befelé forduló, szemlélődő vallás. Hisz a halálon túli létben, s abban, hogy az ember e világi viselkedése befolyásolja újjászületése utáni sorsát. Fontosnak tartja a más emberekkel való együttérzést, a jótékonyt, a *dana*-t. Ebben különbséget tesz, aszerint, hogy kivel szemben gyakoroljuk a karitatív cselekvést: a legnagyobb értéke a szerzetesek támogatásának van, függetlenül rászorultságuk tényleges

mértékétől. Ez afféle spirituális bank, amelybe „betett” jócselekedetek kamatoznak. Sorsa elől azonban senki nem menekülhet, hiszen az éppen hogy előző életének jutalma vagy büntetése. Így megváltoztatására törekedni nem igazán érdemes. A *hinduizmusban*- a kasztok miatt- érdemben ez nem , vagy csak alig lehetséges.

A konfuciózus tanítás aktívabb életre ösztönöz. Kína alapvető ideológiáját jelentő tanítás nem hisz a halál utáni létben, a teremtő és személyes Istenben. Ezzel szemben nagyon fontosnak tartja a hagyományokat, az ősök tiszteletét, és magas morális mércét állít az emberi cselekvés elé. A családi-nagy családi-kötelek szerepet igen nagy életükben, alapvetően ebben a körben kötelesek a szolidaritásra.

A monoteista vallások, a zsidó, keresztény és az iszlám viszont a világot, s benne az embert Isten teremtményének tartja. Az ószövetség szerint Isten az embert a saját képére és hasonlatosságára teremtette. Márpedig Isten a tudás és teremtő erő teljessége, így mi magunk is alkothatunk, ha nem is éppen a semmiből.

A zsidó vallás különleges fontosságot tulajdonít a tudásnak, a műveltség emelését vallásos kötelességgé teszi. Élen jár az írás-olvasás terjesztésében- minden zsidó férfinak joga van olvasni és magyarázni a szent írásokat. Az e téren való jártasság erősíti az ismeretek átadást, generációk tudásának felhalmozódását, a humán tőke növekedését.

A humán tőkének pedig, mint utaltunk rá, különlegesen fontos szerepe van a gazdasági fejlődésben. Az emberi tudás a gazdasági élet legfőbb hajtóereje. Az egyén e világi boldogulása - Isten áldása. Ugyanakkor a zsidó vallásban sajátosan van megfogalmazva a szolidaritás. A „tzeddakah” kifejezés a *kötelező jótékonytságot* jelenti. Ez valójában önellentmondás *contradictio in adjecto*. A mai ember így gondolkodik: valami vagy jár, és akkor jog, vagy nem jár , de lehet adni, és akkor jótékonytságot. Vallásos zsidó ember azonban egyetlen hitbéli társát sem hagyhatja segítség nélkül. Ez nem jótékonykodás,

caritas, amely az adakozó szándékától függ, hanem *jus*, amire a rászoruló számíthat. A zsidó vallás tehát összekapcsolja a két fogalmat. (Ezeket a gondolatokat fogalmazta meg a londoni főrabbi, Jeffrey Sacks a *Making globalization good!* vonatkozó fejezetében.)

Az iszlámban még hangsúlyosabban van jelen a kötelező jótékonykodás, a *zakat*. A z iszlám gazdasági tanítása különlegesen nagy hangsúlyt helyez az igazságosságra, amit minden emberrel szemben érvényesíteni kell. Magas morális mércét állít: a gazdagodást ugyan lehetségesnek tartja, de csak ha nem sérti a morális elveket. Elutasítja ezért a *ryba-t*, az uzorát, s csak olyan módon látja lehetségesnek a kölcsön után hasznot húzni, ha az egy fajta közös vállalkozás, vagyis az együtt sírunk, együtt nevetünk elve alapján.

A keresztény gazdasági tanítás ugyancsak egyetemes, minden emberre kiterjed. Individualista abban az értelemben, hogy mindenki egyénileg felel tetteiért. Ugyanakkor, az a tény, hogy az Isten minden embert egyenlőnek teremtett, a modern kori demokrácia alapja. (Lásd az amerikai alkotmányt!)

Aktivításra ösztönöz, hiszen mint Isten fiainak („nem szolgák vagytok, hanem fiak”) természetesen követnünk kell Alkotónk példáját. A talentumokról szóló példabeszéd az Újszövetségben pedig azt hangsúlyozza, hogy a kapott talentumokat kamatostól kell visszaadni. Tehát ismereteink gyarapítása nekünk is kötelességünk!

A keresztény gazdasági tanítás maximalista, azt várja el, hogy jótékonykodjunk a viszonzás reménye nélkül is, („ne hívj meg olyanokat lakomára, akik viszonzni tudják..”) mert ezzel gyűjtünk örök kincset a mennyekben...

Történelmileg a kereszténység morális szabályainak is köszönhető, hogy legyőzte az összeomló római birodalmat. Egy amerikai közgazdász-szociológus (Rodney Stark) szerint, mivel tiltották a csecsemő kitétel (mint a zsidók, germánok is!), „kiszülték” a pogányokat, ahol a lánygyermeket nem szívesen vállalták, s így közöttük nőhiány volt, és a túl korán férjhez adott lányok gyakran belehaltak a gyermekvállalásba. Hasonlóképpen, fontos morális

többség volt a betegek ápolása, akár életük árán is. A járványok egyik legnagyobb pusztítása abban rejlett, hogy a megbetegedett embereket a pogányok gyakran magukra hagyták, s így a betegségen túl, az ellátatlanságba is belehaltak az illetők.

Rendkívül tanulságos, hogy *valamennyi világvallás elutasítja a pusztán profit-motiválta cselekvést*. A profit lehet a gazdálkodás velejárója, de nem lehet kizárólagos célja. (Mellesleg, ez a probléma napjaink globalizmusában újra jelentkezik.)

Konfuciózus tanítók éppúgy, mint a monoteista vallási tanítások, határozottan elutasítják, hogy csak a profit érdekében- a szolgálat tartalmát teljességgel mellőzve- szerezzen valaki jövedelmet. A kamatot is századokon át elutasították, még nem szolgált jövedelemnek tekintették, mindaddig, amíg a modern kor termelékenység emelkedése nem tette lehetségessé, hogy a létrejövő új értékből a finanszírozást a teremtett pénz (fiat money) segítségével megvalósító pénzügyi közvetítő is részesedhessen. A keresztény tanítás a kamatot azért utasította el, mert azt mondta, ez az *idő ára*, és az Idő egyedül Istené. Egyfajta „kölcsonös biztosítást” látott a hitelben: ma neked, holnap nekem alakulnak kevésbé szerencsésen a körülményeim, és kölcsönre szorulok. Amikor már a termelékenyebben gazdálkodó monostorokban termény-fölöslegek képződnek, amit el lehet adni, s abból többlet-nyereség halmozódott fel, kialakult az ideológia, hogy a jótékonyagra vagy templomok építésére fel nem használt többletek kölcsön adhatók, még kamatra is, ha az nem több, mint ami mondjuk az összegért megvásárolható, és tovább adható kereskedelmi áru haszna lenne. A kereskedelemben a vevő és eladó szabályos alkujában kialakuló árat ugyanis igazságosnak tartotta a keresztény tanítás, még ha az hasznot tartalmazott is...

A világ több, mint hét milliárd emberéből 6 milliárd valamilyen valláshoz tartozónak vallja magát. A világvallások morális tanításának szerepe lehetne tehát a modern kori gazdaság alakulásában is. Sajnálatos módon, a

közgazdaságtan főárama határozottan elválasztani törekszik a tudományt a morálfilozófiától. Látni fogjuk, hogy a közgazdaságtan nem természettudomány. Nem választható el a morális alaptételektől. A piaci koordináció tisztességes szereplőket kíván, hogy az egyéni érdek ne kerüljön súlyos ütközésbe a közérdekkel. Noha a piac működését távolról sem mindenki kívánja vallásfilozófiai alapra helyezni, de azt ma már egyre többen hangsúlyozzák, hogy az erkölcsi normáktól elszakadó gazdaság nagy károkat okoz a társadalomnak.

A közgazdaságtudomány célja, jellege.

A közgazdaságtudomány nem természettudomány. Nem olyan törvényszerűségei vannak, amelyek megismételhetők „laboratóriumi körülmények” között. Csak tendenciájukban hatnak statisztikai átlagban. Lehet a gazdasági folyamatokat modellezni, de soha nem szabad elfeledkezni arról, hogy a döntéseket meghozók- emberek, és nem homo oeconomicusok.

A közgazdaságtan társadalomtudomány. Az emberért van, az emberi társadalom jólétét szolgálja. Hogyan gazdálkodjunk a szűkös erőforrásokkal, hogy a társadalmi jólét emelkedjék?

Beszélünk pozitív és normatív közgazdaságtudományról. Előbbi csak leírja a helyzeteket, az utóbbi tartalmazza az elvárást is, hogy hogyan kellene a folyamatoknak alakulniuk. Példa erre az igazságos jövedelem-eloszlás kívánalma egy gazdaságban. Leírhatjuk, hogy milyen a jövedelem-eloszlás egy adott időben- ezt statisztikailag jól lehet mérni-, de az nyilván vitákat vált majd ki, hogy *mit tekintünk igazságosnak*, és azt hogyan érjük el?

A közgazdaságtudomány célja, hogy választ adjon a MIT? HOGYAN? KINEK? kérdésre. Vagyis, hogy mit termeljük, kinek a számára, és hogyan, milyen technológiával, hol, milyen munkamegosztásban. Háborús időkben válik

különlegesen világossá, hogy az adott ország gazdasági potenciálja alkalmas lehet fegyverek gyártására, és polgári célú termékek gyártására is, de adott kapacitás korlátok mellett döntést kell hozni, hogy melyiket termeljük. A legjellemzőbb mondat: „Vajat, vagy ágyút?” S a másiktól nyilván kevesebb lesz a piacon...

Nagyon tanulságos, hogy amikor a világ háborúra készülődött, a polgári célú termékek gyártó-sorait is úgy készítették el, hogy egy-kettőre átalakítható legyen hadi célokra. A fordulékony Voltswagenek sorain gyártották a háború idején az ugyancsak igen fordulékony Tigris tankokat...De mindez fordítva is áll! Nem mindegy, hogy a haditechnika milyen hamar megy át a polgári gyártásba, hiszen az élenjáró technika alkalmazása nagyon emeli egy országban a hatékonyságot. A szocializmus és kapitalizmus párharcában nem kis szerepe volt annak, hogy a tőkés viszonyok között *csak a csúcstechnika* a hadititok, a kommunista rezsimek viszont minden katonai vonatkozású eljárást titkosítottak, az ún Titkos Ügykezelés Szabályzata (TÜK) szerint.(„Tükösítés”) Egy kortárs így fogalmazott: „a tőkésék *tőkésítenek*, mi meg *tükösítünk*...”

A baloldali és a polgári közgazdaságtan

A közgazdaságtan elmélete szerint a termelés tényezői: a munka, a tőke és a föld, (a természeti kincsek). Ezek a termelési tényezők.

A marxista közgazdaságtan azon alapult, hogy értéket csak munka hoz létre. Csakhogy a munka, mint termelési tényező, az általa létrehozott értéket nem kapja meg, mert azt a termelőeszközök tulajdonosai kisajátítják. A „munka”, mint „termelési tényező”, azaz, a munkavállaló, annyit kap, amennyi minimálisan szükséges „működőképességéhez”, létfenntartásához, vagy amennyit ki tud harcolni magának. Nehéz persze azt meghatározni, hogy mi az a bizonyos érték, amely -úgymond -, a munkavállaló „ megélhetéséhez minimálisan szükséges”... Ez a fogalom tértől és időtől függ, s különböző

árukosarakat foglal magában. Ráadásul a küzdelem egyenlőtlen erőkkel folyik, hiszen a másik fél „kitartása” hosszabb. A tőketulajdonos tud várni. Jó példa volt erre, hogy amikor Thatcher asszony bezáratta az angliai bányákat. Hónapokig tartott a sztrájk, de végül is a munkások erőforrása kimerültek, engedniük kellett. A kapitalizmust vitathatatlanul a kizsákmányolás jellemzi, vagyis az, hogy a megtermelt értékből a tőke minél nagyobb hányadot szeretne „agának kihalásítani”. A munka, mint termelési tényező, kiszolgáltatott helyzetben van. Nem rendelkezik a termelőeszközökkel, s megélhetéséhez *mindenképpen áruba kell bocsátania munkaerejét*. Őszintén szólva, nehezen érthető a polgári közgazdaságtan azon tétele, hogy a munkavállaló majd eldönti, hogy milyen minimális bérrel hajlandó egyáltalán munkát vállalni. (Ez az ún. önkéntes munkanélküliség) Vajon mi más tehetne- (a segélyekre támaszkodástól eltekintve?) Ha van egyáltalán az adott országban szociális segély. Ha nincs, akkor csak a családjával tudja magát eltartatni. (Ma már a fejlett országokban valamilyen szinten természetesen van szociális háló.)A kiszolgáltatottságon radikális baloldali elméletek szerint azzal kell változtatni, hogy *„társadalmasítják” a termelési eszközöket* (ami gyakorlatilag: államosítást jelent). A mérsékelt baloldali eszmék szerint pedig a munkásoknak összefogással (szakszervezetekkel) kell kiharcolniuk a kellő jövedelmeket.

És mi van a harmadik termelési tényezővel? Azért ki emel szót? A föld nagy része magántulajdonban van, és így természeti kincsek döntő része is. Ezért a harmadik termelési tényező nagyrészt a tőke érdekkörében értelmezhető. Mondhatjuk úgy is, hogy a természet kincseit is a tőke érdekei alapján „zsákmányoljuk ki”. Vannak olyan természeti értékek, amelyek közjavak kategóriájába tartoznak. Nincsenek magántulajdonban, s használatukból senkit nem lehet kizárni. Ezek kezelése sajátos a közgazdasági elméletekben. Mindenesetre ezekkel a javakkal hajlamosak vagyunk pazarolni, ez a közlegelők tragédiája. Nincs igazi érdekképviselője a természetnek, leszámítva bizonyos

zöld mozgalmakat. Azonban a legtöbbször ez utóbbiak több politikai célt is szolgálnak.

A polgári közgazdaságtan a marxizmussal szemben azon alapul, hogy a termelési tényezők, a munka és a tőke, *egyaránt érték-teremtők*, s piaci törvények alapján *osztóznak* a létrehozott új értéken. A létrehozott javakat és szolgáltatásokat a megtermelődött jövedelmek segítségével a felhasználók megvásárolják, (ha jól eltalálták a termelők a fogyasztói igényeket.) Ennek is vannak különböző, az idők folyamán mind jobban megismert szabályai, törvényszerűségei. E mikroökonómiai kérdéskörben a határhaszon elmélete az alap. Eszerint a szükségletek rangsorolódnak. Ha racionálisan döntünk, először az alapszükségleteket elégítjük ki, aztán a kevésbé fontos vágyainkat. A szükségletek egy piramist alkotnak. Persze, ha körülnézünk a világban sokszor találunk furcsa eltéréseket. Vannak, akik inkább megvonják maguktól a falatot, hogy utazásra maradjon pénzük; sok fiatalembernek fontosabb egy márkás kocsija, mint hogy saját lakása legyen. Vagyis, messze nem mindig a szükségletpiramis szintjeinek megfelelő racionalitással döntünk... Nem vagyunk korlátlanul racionálisak. Érzelmi lények vagyunk, tele hiúsággal, irigységgel. Ez olykor lehet pozitív motiváció is, nagyobb teljesítményre sarkaló, de olykor kimondottan kártékony torzulásokat visz a fogyasztási szerkezetünkbe. Sok fiatal kislány azért cigarettázik, mert *az a sikk*, így tűnik felnőttebbnek, - nem is igazán élvezi. Arról nem is beszélve, amikor viszont már ezt azért teszi- noha árt neki- mert irracionális módon-a rabja lett a cigarettának...Nem, nem vagyunk homo oeconomicusok.

A cselekmények színtere a piac, amelynek a szereplői a háztartások, vállalkozók és az állam, valamint a non-profit szervezetek.(Utóbbiak, még ha nem is a profit mozgatórugója által irányítva, ugyancsak a piacon tevékenykednek,.) A szereplők a mikroökonómia szerint úgy és addig tevékenykednek, míg az utolsó művelet hoz némi hasznot számukra /

Határelméletek/. A fogyasztónak határhasznot, a termelőnek még egy kis profitot.

A polgári közgazdaságtan úgy véli, hogy mivel a tényezők egymásra vannak utalva, mindenképpen ki kell alakulnia a piacon egy olyan osztozkodási aránynak, amely az egyes tényezőket megilleti. Abból indul ki a teória- és ez egyik alapvető tévedése-, hogy a munkaerő bizonyos munkabér szint alatt nem vállal munkát. Önkéntes munkanélküli lesz. Dolgozna- na , de ennyiért nem...Felmerül a kérdés: ugyan hogyan lenne a munkanélküliség önkéntes, ha a termelőeszköz tulajdonnal nem rendelkező egyén másból nem tud megélni? Ezt csak akkor teheti meg, ha valaki más fizeti helyette a számlát, vagyis, eltartja. Az biztos, hogy a termelő a lehető legkevesebbet akarja fizetni a megvásárolt munkaerőért. Ha tartósan leszorítják azonban a béreket, azaz, a profit - növelés érdekében az egyik termelési tényező árát a „piacinál” alacsonyabban határozzák meg, akkor ez válságok formájában visszaüt. Végző soron a profit-orientált termelőeszköz- tulajdonosok saját piacaikat szűkítik be. Nem lesz, aki majd megvegye a termékeiket. Hiszen a beruházási célú kereslet is előbb vagy utóbb- közvetetten- a háztartások fogyasztására alkalmas termékek termeléséhez vezet.- számos áttételen keresztül. Ez tehát majd előbb utóbb korrigálja a bérleszorítók mohóságát. Elvesztik ugyanis azt a hasznot, amit realizálni véltek. A Nagy Válság az 1930-as években rámutatott, hogy ha az egyensúly megteremtését kizárólag a piaci mechanizmusokra bízunk, akkor a piaci koordináció nagy áldozatokat követel meg. A társadalomnak, a polgároknak sok szenvedést jelent, a megtermelt értékek jelentős részben elpazarlódnak, a vagyonok leolvadnak. A visszaesés mértéke olyan nagy, hogy ez kiváltja az állami beavatkozás szükségességét. Ezért felvetődött, hogy a spontán „rendcsinálást” elkerülendő, a folyamatokat tervezéssel, tudatos befolyásolással a gazdaságot irányítottá kell tenni, enyhítve lehetőségek szerint a veszteségeket.

Ezt a célt szolgálta a J. M. Keynes által javasolt gazdaságpolitika. Ha vannak szabad termelési kapacitások, akkor érdemes a költségvetésnek- még deficit

terhére is, némi inflációt felvállalva is - élénkíteni a gazdaságot, hiszen ezzel mozgásba lendíthetik a piacot. Azt tapasztaltuk azonban, hogy ezek a beavatkozások nem mindig célra vezetők. A hatalmat gyakorló állami tisztviselők ugyanis a hatalom megtartása eszközének tekintik a kezükbe adott lehetőséget. Olyan döntéseket hoznak ,amelyek a jelen helyzetben számukra előnyösek (-választási szempontból tehát pozitív hatása van költségeiknek-), de a jövő nemzedékekre terhet rónak (A jövő nemzedék nem választópolgár...)A kedvező gazdasági helyzetekben viszont nem tartalékolnak a kormányzatok nehezebb időkre. Mindig van meggyőző politikai cél, amire a pénzt elköltik. Ha pang a gazdaság, akkor viszont hitel terhére is élénkítő intézkedéseket hoznak. Így aztán kialakult egy helyzet, amelyben a kormányadósságok halmozódtak, növekedés nem volt, de infláció igen. Tulajdonképpen a demokratikus berendezkedés rövid távban teszi érdekeltté a politikusokat. Választási ciklusokban gondolkodnak, s újraválasztásuknak rendelkeznek alá minden hatalmukban állóeszközt. Keynes a közérdekben gondolkodó politikusokkal számolt. Ha a kapitalizmust az egyéni érdek mozgatja, aligha lehet várni, hogy a politikus ez alól kivétel legyen. (Más kérdés, hogy Adam Smith, a közgazdaságtudomány atyja előbb írta meg *Inquiry in Moral Sentiments* című, az erkölcsstan kérdéseit fejtegető munkáját, mint a *Wealth of Nations*-t, a Nemzetek gazdagságát . Utóbbi tekintik a polgári közgazdaságtan bibliájának, de tévesen teszik. Ez ugyanis csak akkor működik, ha a piacon fellépő egyedek szilárd morális mércéhez igazítják cselekedeteiket. Vagyis Smith *két műve csak együtt értelmezhető.*)

A közgazdaságtant mai művelői igyekeznek a morálfilozófiától elválasztani, s valamiképp a természeti törvények erejével ható tudománynak feltüntetni. Nem vesz a főirányú gazdaságtan figyelembe, hogy a gazdasági döntéseket értelemmel, érzelemmel, akarattal bíró egyének hozzák meg, akiket a szükséglet elemi kielégítésén túl sok egyéb motiváció is befolyásol. (E tény fokozatos felismerése tükröződik az újabb közgazdasági elméletekben, az újabb Nobel –

díjasok munkásságában, de a tudomány oktatott főáramának alapvonásain nem változtat)

Nem lehet az embert mechanikus szerszámmá egyszerűsíteni. Nem csoda, hogy Keynes feltételezése a csak a köz javát szem előtt tartó politikus döntéshozókról nem volt reális. A politikusok gyakran nem a közjót, hanem hatalmi szempontokat követtek. Ennek eredményeként az elmúlt negyed században szinte valamennyi fejlett ország kormánya erősen eladósodott. (Túl azon, hogy a fejlődőeké is, akik a felzárkózást külső forrásokból próbálták meg.) A hetvenes években a fejlett világban *infláció*, azaz általános árszint-emelkedés jelentkezett. (Igaz, az árszint emelkedéséhez nemcsak a kormányzati túlköltekezés, hanem az olajárak „robbantása”, az olaj és gázár drasztikus megemelése is hozzájárult.) A gazdaság világméretben pangott. Ez olyan elméletek megszületésének kedvezett, amelyek az állami beavatkozás visszaszorítását támogatták. Úgy vélték, a gazdaságokban van egy természetes növekedési potenciál- a termelési tényezők függvényében-, s elég annyit tenni, hogy az annak munkába lendítéséhez szükséges egyenletesen növekvő pénzmennyiséget biztosítjuk. Így a gazdaság különösebb kilengések nélkül, egyenletesen növekedni fog. Ezt hívjuk monetarista ellenforradalomnak; (money= pénz). A világméretű egyensúly-hiány minden esetre már több, mint negyed százada jellemzi a világgazdaságot. A tartós költségvetési deficiteket többnyire a magántőke finanszírozza, de vannak olyan országok, ahol a háztartások belső megtakarítása ehhez nem elegendő. Ezek az országok a fizetési mérlegükben (országhatáron átmenő fizetési forgalmukban) is hiányt mutatnak fel, hiszen külföldről vonják be a szükséges forrásokat. Az ilyen országok súlyos függőségbe kerülnek a nemzetközi pénzpiacoktól, s többségük elveszti gazdasági szuverenitását. Más szóval, aszerint kell alakítaniuk gazdaságpolitikájukat, ahogy azt a külföldi pénzpiacok diktálják.

Az állami szabályozás az 1990 után szorgalmazott deregulációval valóban mérséklődött, a liberalizációval visszaszorult, a privatizációval pedig az állam

közvetlen gazdasági szerepvállalása is jelentősen csökkent. A folyamat világméretben előrehaladt.. Ez volt az ún. Washingtoni Konszenzus, amely egy washingtoni „agytrösztben” született meg. S valóban, 1990-től a 2008-ig világszerte az állam visszaszorulásának voltunk tanúi. Ekkor azonban, a nemzetközi pénzügyi válság hatására az állam ismét akcióba lendült.

Úgy tűnt, fordulatot vesz a gazdaságpolitika gyakorlata és bizonyos értelemben a közgazdasági elmélet is. Hamarosan kiderült, hogy nem ez az igazság. Nem következett be /egyelőre/ érdemi változás állam és piac viszonyában. Egyre integráltabbá váló, globalizálódó világgazdaságunkban az államok szerepe a válság kezelésére alkalmazott állami eszközök ellenére sem igazán növekedett. Ez az aktivizálódás ugyanis nagymértékben *éppen a pénzügyi szereplők, a magántőke intézményeinek megmentését szolgálta*. Mondhatni, „rendelésre történt” , a magántőke kezdeményezésére.. Azt kell tapasztalnunk, hogy a nemzetközi méretekben tevékenykedő pénzügyi intézmények határozzák meg az államok által követendő gazdaságpolitikát, s nem fordítva, tehát *a viszony piac és állam között érdemben nem változott meg* a monetarista ellenforradalomhoz képest. Sőt, azt látjuk, hogy a magántőke szerepe világméretben megerősödött. Ebből sokan azt a következtetést vonják le, hogy feltehetően a közgazdaságtan eddig kikristályosodott elvi alapjai továbbra is úgy jók, ahogy vannak.

Három tőke

Mi azonban azt állítjuk, hogy *a közgazdaságtan alaptételein bizonyos módosításokat mégis, a válságjelenségektől függetlenül is, végre kell hajtani*.

Megújításra szorul mindenképpen szemléletében a közgazdaságtan elmélete.

Először is, világossá kell tenni, hogy *valójában valamennyi termelési tényező tőke*. A termelés igazi meghatározója humántőke, a reáltőke és a természeti tőke.

Igen fontos, hogy a modern közgazdaságtan számoljon azzal, hogy nem csak a tőke (reáltőke) szűkös, amiatt, hogy a befektetésre fordítható eszközök korlátosak, hanem korlátozottan áll rendelkezésre az emberi tőke és a természeti tőke is. A klasszikus közgazdaságtan abból indult ki, hogy a munkaerő-piaci kínálat szinte végtelen. Az emberek a korábbiakhoz képest valamivel jobban élnek, de ennek eredményeként a természetes szaporodás is megnövekszik. Malthus (A.Smith kortársa) egyenesen attól tartott, hogy nem lesz elegendő élelmiszer a mértani haladvány szerint növekvő lakosság ellátására (Végül is, ha világméretben vizsgáljuk a helyzetet, nem tévedett nagyot. De a fejlett világra nem lettek érvényesek jóslatai)

Míg az első tényező, a humántőke fejlesztése előtt határ a csillagos ég –hiszen a tudás végtelenül fejleszthető-, a természeti tőke többé-kevésbé korlátos. Igaz, helyettesítését részben-de csak részben- megoldhatja a tudomány. (Ez is az emberi tőke fejlődésének a függvénye! A helyettesíthetőséget is fel kell találni valakinek!)

Másodszor, hangsúlyoznunk kell, hogy ***nemcsak a pénztőke tőke***. Sőt, önmagában a pénz éppen annyit ér, mint a sivatagban egy zacskó arany. Pénztőke reáltőke nélkül nem teremt értéket egyáltalán. Ezzel nem lebecsülni akarjuk jelentőségét. A pénz a piac talán legfontosabb intézménye, mechanizmusa. De önmaga *nem teremt* értéket. Csak az általa „működésbe hozott” termelési tényezők. Ugyanakkor, a profit, amely megjelenik pénzformában, *pénztőkévé válik*, hiszen vagy tulajdonosa, vagy valaki más, kölcsönként, a tőke-javak vásárlására fordítja majd. A kölcsönadott pénzért kamatot szednek, ami osztozás a reáltőkével termelt értéken. Ha a pénztőkét befektetik, akkor profit jelentkezik, tehát pénzt fial.. Ezért fogalmazott annak idején Marx úgy, hogy *a tőke*- ő ezen a tőke pénzformáját értette - pénzt szülő pénz.

A profit a reáltőke által termelt új érték, a munkabér pedig a humántőke által termelt új érték.(Így is veszi számba a makroökonómia a megtermelt értéket.)

Valójában azonban a kettő együttesen termeli az értéket, amelyben benne van a természet ajándéka is, és hogy ki mekkora jövedelem-részt kap ebből, az nem kis részben a már idézett alku- vagy inkább küzdelem- tárgya. Csak megjegyezzük, hogy az elmúlt negyed században az arányok a profit javára tolódtak el.

A természeti tőke

A föld és a természet kincseinek egy része – mit utaltunk rá-, magántulajdonban van, így beolvad a tőkébe. A közjavakat produkáló természet „hozama” a jelen közgazdaságtan által nem mérhető. Legfeljebb akkor érzékeljük a természeti kincsek szerepét, ha a hiányát tapasztaljuk. Egyre világosabbá válik, hogy a természet által biztosított kincsek mennyisége nem végtelen. A földet gondozni kell, hogy termőképességét megőrizzük. Folyamatosan karban kell tartani, s a felhasznált javak pótlásáról gondoskodni kell! *Vagyis, a természet is tőke.* Fogalmazhatunk úgy is, hogy „újratermelése” szükséges, ami végül is visszacsatol a piac fogalmához. Amikor a Rajna olyan szennyezetté vált, hogy elvesztette tiszta víz - értékét, elpusztultak benne az élőlények, akkor sok- sok pénz árán sikerült megtisztítani és revitalizálni. Ezek a ráfordítások piaci vállalkozások keretében hatottak, s mindjárt jól megfogható, kiszámolható lett, mibe is került a tiszta víz. Míg azonban a humán tőkét közvetlenül köthetjük a személyhez, és a reál (és pénz) tőkének is mindig van személyhez köthetősége, (ha sokszor közvetetten is, a tulajdonos, a menedzser révén,) a természet, mint tőke esetében a személyhez kötöttség nehezen vagy egyáltalán nem megfogható. Mint láttuk, a természeti javak részben tulajdonosok kezében vannak, akik a kiaknázásukban érdekeltek. Egyes tulajdonosok- pl az erdőbirtokosok- megpróbálják a folyamat megújítását megszervezni (Új telepítések a vágás helyén). Egy ólombánya tulajdonosa is létrehozhat elvileg recikláló üzemet , s ily módon a természeti kincs felhasználását újra lehetővé

teheti. A természeti kincsek nagy része eleve köztulajdon, bárki által szabadon felhasználható jószág (mint a levegő). Közvetlen „gazdája” ily módon nincs. Mégis, bizonyos feltételek mellett érzi a társadalom, hogy e javak „újratermeléséhez” is érdeke fűződik, lásd az egészségkárosodást, vagy a termelés feltételeinek bizonyos természeti javak hiánya miatti gazdasági – társadalmi ellehetetlenülést. (Vízhiány. A mai háborúk fontos motiválója). Mondhatjuk, hogy a környezetvédők az érdekképviselők, s tevékenységük hatására az állam aki ki tudja kényszeríteni tőketulajdonosokból is, hogy áldozzanak erre a környezetvédelmi beruházásokra) Amikor a fogyasztó környezet-tudatosan választ- g drágábban vásárol például bioterméket -, ilyenkor maga is „áldoz” a természet „újratermelése” javára. Ez a kapcsolatrendszer azonban még nem teljesen átlátható. Túl hosszú távra való gondolkodást követel meg az emberektől, akik napi gondok fogjai.

A környezet -gazdaságtan megpróbál feleletet adni arra, hogy a környezet-károsítás ellen milyen módon védekezhetünk, vagy, amit elrontottunk, hogyan állíthatjuk vissza, s ez mibe kerül. A piacon határozódik meg a természeti javak pótlására feltalált termékek értéke is, hiszen a humántőke működésének eredménye az innováció. Ami azonban nem a piacon „termelődik”, amit készen veszünk át a természettől, mint közjavakat, azt nem tudjuk beárzni, így nem tudjuk megmondani, hogy mi az értéke. *Ez a modern közgazdaságtan egyik legsúlyosabb, az emberiség jövőjére kiható problémája..*

A fenntartható fejlődés egyre inkább beleütközik a természeti javak korlátos voltába. Így az azokkal való gazdálkodást is be kellene vonni a gazdasági elemzések tárgykörébe. Ennek mikéntje napjainkban még a közgazdaságtudomány kutatásainak tárgya.

Olvasmány:

Ökológiai közgazdaságtan

Az új szemléletű gazdaságtan N. Georgescu -Roegen Amerikában élt román közgazdász gondolataira támaszkodik. Ez az elmélet a jelentős gondolkodó

összekapcsolta a gazdaságtant a fizika, ezen belül is a termodinamika tételeivel. Az ő kutatásaira támaszkodva, Kerekes Sándor: A természeti erőforrások gazdaságtana c., az interneten megtalálható könyvében így fogalmaz::

„A termodinamika I. törvénye az un. megmaradási törvény, amely szerint minden termelésnövekedésnek két hatása van:

- energiát és anyagot igényel a környezettől és
- növeli a környezet hulladék asszimiláló kapacitásának terhelését.

Ebből az következik, hogy a reciklálás csak enyhíti, de nem oldja meg sem a nyersanyagok szűkösségének, sem a hulladékok okozta környezetszennyezésnek a problémáját.

A termodinamika II. törvénye, az energia áramlásának a törvénye az úgynevezett: entrópia törvény. Míg az első törvény a mennyiségi korlátot jelenti, a második törvény minőségi korlátot állít. Az entrópia az energia minőségét (felhasználható-e vagy sem) méri. Az entrópia a hasznosságnak a negatív mértéke. A környezet degradálódását az entrópia növekedésével jellemezhetjük.

Mindebből az következik, hogy a Föld egy nagy entrópiájú, az emberi élet számára kedvezőtlen végállapot felé halad, ha zárt rendszernek tekintjük. Befolyásolni csak a haladás sebességét tudjuk, és ez a sebesség az, ami ma túlságosan sok aggodalomra ad okot.”

Figure 2.1 A traditional economic system

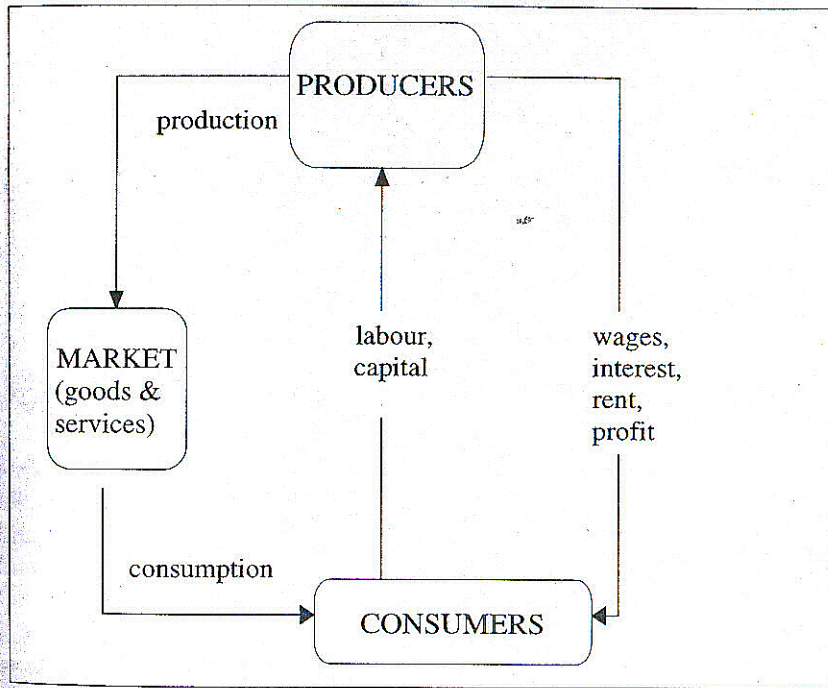

Figure 2.3 An economy-environment system

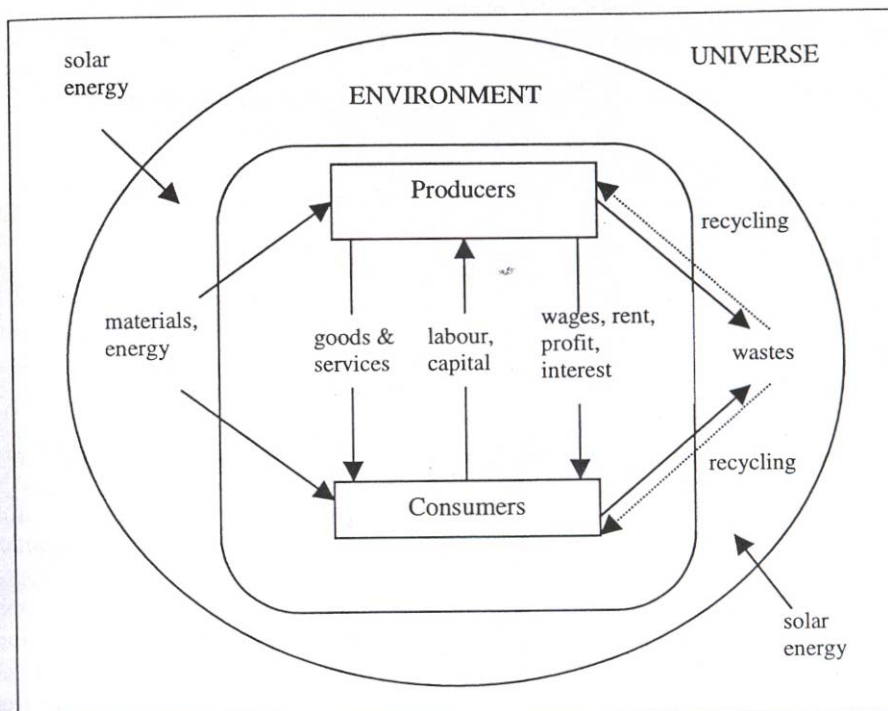
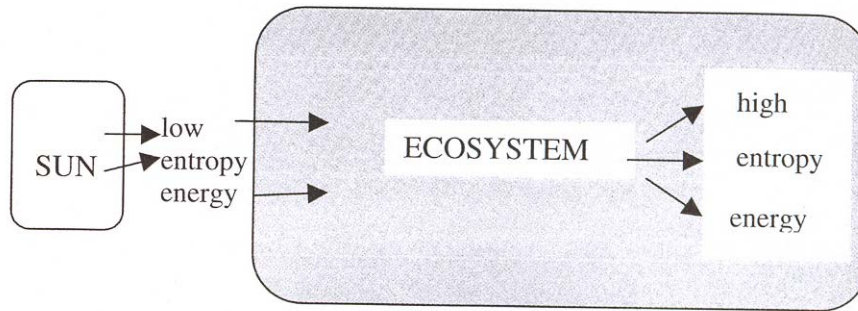

Figure 2.2 A schematic representation of an ecosystem

A fenti ábrák az *Environmental economics for non-economist* c. könyvből származnak. (Szerző: J. Asafu-Adjaye) A szerző megkülönbözteti a környezetgazdaságtant és az ökológiai gazdaságtant.

Az ökológiai gazdaságtan a piac egyszerű modelljét a szerző beágyazza a természeti környezetbe. Világosan látható, hogy innen a gazdaság nyersanyagot és energiát kap, míg a természetbe folyamatosan kibocsát –mind a termelő, mind a fogyasztó- környezeti szennyezést. Ezt vagy képes a természet feldolgozni, vagy nem. Ha a hulladék ártalmatlanítását megkíséreljük, az nem kis energiába kerül - amit szintén a természetből veszünk. A felhasznált nyersanyagok visszaalakítása, a reciklálás ugyancsak energiát igényel. Minden emberi tevékenység, maga az emberi lét energia-felhasználással jár. Az élelmiszerek, amit megeszünk, növényekből készülnek amelyek a nap energiáját alakítják át kémiai úton, azt az állatok elfogyasztják, majd az ember megeszi, és feltöltődve biológiai energiával, munkát végez. Adott esetben a biológiai energiát fizikai energiává alakítja át. A munka pedig- a komoly szellemi munka is, még hozzá igen intenzíven! – energiát használ fel. Az emberi társadalomnak tehát folyamatosan alacsony entrópiájú energia pótlására van szüksége, ami a földön véges mennyiség.

A termodinamika második törvénye szerint a felhasznált energia alacsony entrópiájú energiából magas entrópiájúvá alakul. Nem vész el, de a felhasznált energia már nem alkalmas munkavégzésre. Mondhatjuk úgy is, megmaradt, mint energia-hulladék. Roegen meglehetősen pesszimista képet festett a világról,

amelyben előbb-utóbb a feltalálható energia-mennyiség energia-hulladékká válva, sivár tereppé változtatja a Föld nevű bolygót. Ezért nagyon fontos az a megállapítás, hogy *Földünk nem egy zárt rendszer*, hanem nyitott a Nap felé. Onnan áramlik a napenergia, amelyet, mint láttunk, a növények átalakítanak és bevisznek a biológiai - gazdasági körforgásba. Ez az energia egyelőre végtelen nagyságúnak tekinthető, csak nyilván meg kell találni gazdaságos transzformációjának módját. Így egyre nagyobb súlya lesz az ökológiai gazdaságtannak, amely tehát több, mint a környezet-gazdaságtan. A gazdasági folyamatokat természeti folyamatokba ágyazva kutatja a fenntartható fejlődés feltételeit.

Az emberi tőke

Hasonlóképpen a természeti tőkéhez, az emberi tőke, *a humántőke is korlátossá vált a fejlett országokban*. A humántőkét, ami nem más, mint az emberek összessége, tudásukkal, képességeikkel, szellemi és fizikai állapotukkal, *tudatos cselekvéssel kell alakítani, fejleszteni és újratermelni*. A gyermeknapjaink fejlett világában már a családtervezés eredményeként többé-kevésbé szabályozottan születik. Nem „terem”, mint a korábbi évezredekben, a 19 századig. Hasonlóan a természeti kincsekhez, ma már korlátosnak tekinthető. Nincs tehát korlátlan munkaerő-piaci kínálat biztosítva a tőke számára. Noha az emberi tudás fejlesztése előtt - mint utaltunk rá- nincs határ, *a gyakorlatban maga az ember válhat szűkös erőforrássá*, az emberi döntések következtében. Természetesen a fejletlenebb országokban ma is a túlnépesedés jellemző, bővében van a többségében nem szakképzett munkaerő.. Ugyanakkor a modern technika működtetése *nem szakképzetlen tömegmunkást igényel*. Nem elég ezért táplálni a gyermekeket, egészségüket megóvni,- ami a modern egészségügyi viszonyok mellett sokkal nagyobb arányban sikeres, mint a korábbi évszázadokban-, de a megfelelő képzésről és oktatásról is gondoskodni kell. A

technikai haladás gyorsasága miatt ez a korábbinál nagyobb feladat, hiszen nem lehet egész pontosan tudni a munkaerő -piaci kereslet összetételét. Minden esetre innovatív készségekkel rendelkező, rugalmas alkalmazkodásra képes munkaerő-utánpótlásról kell gondoskodni, s ez nem kevés költséggel jár. Nagy kérdés, hogy ezt a költséget a társadalom milyen módon vállalja, az állam által biztosítja, s akkor forrását az adók képezik, vagy ki-ki maga a saját tehetségéből finanszírozza - a megfelelő képzést - esetleg hitel terhére. Az azonban, hogy a munkaerőpiac számára „készen álljon” a piaci kínálat, komoly befektetést igényel az aktív korosztály részéről, folyamatos ráfordítások formájában. Valójában a munkavállaló mindig megelőlegezi a tőkésnek saját humán tőkéjének kialakulását, sőt, mivel utólagos fizetés fejében dolgozik, a forgótőke – szükségletének egy részét is. (Forgótőke az a pénzmennyiség, amit, ha nem takarított meg a jövedelméből, akkor hitelből kell kölcsön vennie a vállalkozónak, hogy folyamatosan fizetni tudjon munkásainak, szállítóinak, figyelembe véve a saját termeléséből befolyó bevételek alakulását.) A termelési folyamat természetéből fakadóan mindig van egy állománya a tőkének, amelynek ilyen célból kell rendelkezésre állnia, hiszen az értékesítést mindig megelőlegezi a termeléshez szükséges „inputok” megvásárlása.

Olvasmány:

Demográfia és nyugdíjrendszer kapcsolata (Botos Katalin: Polgári Szemle, 2010. 3)

2009-ben tette le a Nyugdíj – és Időskori Kerekasztal (NYIKA) a javaslatait a társadalombiztosítási rendszer további reform –lépéseiről A munkacsoport egésze pozitivista megközelítés alapján állt, elfogadta a társadalmi tényeket: ez van, ilyen a társadalom és a gazdaság, ebből kell kiindulni A jelentés leszögezte, hogy az időskorból fakadó problémákkal egyáltalán nem tudtak- idő és energia hiányában- foglalkozni. A másik, amit leszögeztek: a nyugdíjreform kérdéskörét

nem a döntéshozók, hanem csupán az azt előkészítők szemszögéből nézik, és nem áll szándékukban preferenciákat sugallni. (Ez azért nem teljességgel járt sikerrel, mert az anyag nagyon is erőteljesen sugallja a biztosítási szemlélet érvényesülését.)

Normatív megközelítéssel, tehát, *hogymilyennek kellene lennie* végül is a TB fenntartható rendszerének, nem foglalkozott. Alapvetően elfogadta a jelen helyzetet meghatározó ideológiát, amit röviden és így jellemezhetnénk: individualizmus. Az individualizmus a már idézett biztosítási szemlélettel értelemszerűen teljes összhangban van.

Mindez egy átfogó világkép alapján állva, nagyon is érthető. Hiszen a modern kor globalizmusával is az individualizmus van összhangban. Ha a munka s tőke az egyéni döntések alapján szabadon áramlik, akkor gyakorlatilag nem lehet szolidáris szociális rendszereket a nemzetgazdaságokban kiépíteni. Ebből következik, hogy az állam szinte minden gazdasági, sőt, szociális funkcióját is le kell építeni- ezen szemlélet szerint.

Célszerűen nemzetközileg harmonizált módon - mert ha valaki nem így jár el, akkor (Jó példa a harmonizáció hiányára az osztrák felsőoktatásban a közelmúltban kialakult feszültség. A szociáldemokrata értékektől vezetett törvényhozás az ingyenes képzésre a jelentkezést az érettségi alapján lehetővé tette. Ezzel a lehetőséggel élve, tömegesen iratkoztak be a német nyelvterület fiataljai a bécsi egyetemre- hiszen az EU szabályok értelmében nem kizárhatóak a többi ország polgárai sem. Természetesen ezt a mennyiségű jelentkezőt nem képes az osztrák felsőoktatás fogadni-.)

Ha tehát az egyik országban változtatnak a képzés finanszírozásán, és a másokban nem, az állami pénzen kiképzett munkaerőt esetleg máshol használnának fel. Nem csak a más országok itt kiképzett hallgatóit, de a saját fiatalságunk végzőseit is- jó példa erre a mostani vita a végzős orvos - egyetemisták „röghöz kötéséről”. Azon országokban, ahol egyébként

magánpénzekből lenne a kiképzés, a vállalkozónak ezt az önképzési költséget a bérekben meg kellene majd fizetnie. Viszont e célra akkor nem kellene megterhelni az adózókat, közkiadásként tehát nem jelenne meg az oktatás költsége. Végző soron tehát egy átrendeződés valósulhatna meg: kisebb közterhek, nagyobb önfinanszírozás, és majdan, az alkalmazáskor esetleg nagyobb bérköltség a munkáltatónak. Ilyen körülmények között természetesen csak az képezné magát, aki ezt megengedhetné magának. Akinek bérjövödelmébe belefér önmaga, illetve gyermekei képzési költsége is. (Ez esetleg hitelre is lehetséges lenne.) Figyelembe véve a magyar viszonyokat, ez bizonyosan nagyon idealizált lehetőség lenne. Ha ilyen rendszereket harmonizálatlanul vezetnék be az Európai Unióban, a magánszemély ilyen körülmények közepette úgy igazíthatná életszakaszait: oda megyek, ahol olcsóbb a képzés, s ott dolgozom majd, ahol viszont magasabb béreket lehet keresni. (Lehet, hogy nem annyit, mint a másik országbeli átlagbérek, de többet, mint otthon.) Ez az egyik országból a másikba átszivattyúzott jövedelmeket jelentene. Amit a munkavállaló esetleg hazautal-, akkor az visszakerülhet a hazai gazdaság körforgásába, de lehet, hogy a kint-tartózkodása életvitel-szerű lesz, és akkor nem jelent az ő jövedelme hazai piacon keresletet.

A kérdés releváns a nyugdíjrendszert illetően is. A globalizmussal olyan egyénre szabott biztosítási nyugdíjrendszer van összhangban, amelyet az egyén „összeszedegethet” a különböző országokban végzett munkájával. Nyilván az lenne az ideális, ha e rendszerekben a helyi szolidaritásban nem szükséges részt vállalni, de legalább is, minél kevesebbet.

Egyelőre még nem ilyenek a különböző európai nyugdíjrendszerek. Meglehetősen nagy változatosságot mutatnak, bár a nagy rendszerek finanszírozási problémái miatt valóban van bennük egy közös elem: a tendencia mindenütt az öngondoskodás felé való terelés.

Szakemberek (Nicholas Bahr, Augusztinovic Mária) már régen rámutattak - s a hazai szaksajtóban **Botos József nyomban a magyar rendszer bevezetésekor jelezte** -, hogy a kötelező magánnyugdíj-pénztárak tőkefedezeti rendszere inkább *csak pénzügytechnikai megoldás*, ha egyéb parametrikus elemek változatlanok maradnak. Már 1997-98-ban rámutatott, hogy az átállás költségeit a költségvetés állja, ami deficitet okoz. A pénztárak viszont megtakarításaikat alapvetően állampapírba fektetik be, tehát az államkötvény, amelyet a költségvetés kibocsátani kényszerül, a pénztárak portfóliójába kerül. *A kígyó a farkába harap.*

A Nyugdíjreform-bizottság zárójelentése maga is megállapítja, hogy ha nem nyitják meg a külföldi befektetésekre a lehetőséget a kötelező magánnyugdíj-pénztárakban, akkor fenntartásuknak nincs semmi értelme!

Természetesen, inkább azt sugallja a jelentés, hogy *meg kéne nyitni* ezt a lehetőséget...(ami viszont a jelenlegi pénzügyi válság fényében nagyon is meggondolandó lenne, a kockázatok nagysága miatt.) A Jelentés azonban mégis alapvetően olyan változatokkal számol, amelyekben e pillér megmarad.

Bár több változatban kidolgozta a bizottság a lehetséges parametrikus reformokat, ezek között nincs szó olyan változatról, amely a demográfiai kérdéseket a nyugdíjrendszerrel érdemben összekapcsolná.

Ilyen típusú elgondolásokkal kidolgozott formában a Kereszténydemokrata Néppárt szakértőinél találkozhattunk.

A Barankovics-Alapítvány , melynek Mészáros József professzor az elnöke, korábban (2007) az Alapítvány Van Megoldás! c. könyvsorozatában publikált reform tervezetében is számol a nyugdíjpénztári rendszerrel. Azt *részvénytársasággá* kívánja átalakítani. Az átalakítás célja - úgymond- a valós tulajdonosi érdekelttség biztosítása, a tagok számára. Ez erősen vitatható, mint ahogy a múlt évben beterjesztett és különösebb társadalmi vita nélkül átnyomni próbált törvényjavaslat is. A legcélszerűbbnek a jelen viszonyok között a

korábbi rendszer visszaállítása lenne, azzal, hogy a paraméterek fokozatos, lassú, a jelen nyugdíjba vonuló generáció esélyeit nem rontó változtatásokat átgondoltan be kellene vezetni.

Tulajdonképpen egy alapvető félreértést is el kellene oszlatni a közvéleményben. Ez pedig az, hogy a mi rendszerünk nem igazán felosztó-kirovó volt, még ha az úgy működött is. Hiszen a szocialista államosítás besöpörte a közösbe az OTI vagyonát is. Teljes mértékben indokoltak voltak azok a rendszerváltozáskor felvetett gondolatok - amelyeket markánsan alig valaki képviselt az induló pártok közül-, hogy a nemzeti vagyonból éppen hogy a nagy rendszereket, ezek között is a társadalombiztosítást, a nyugdíjat és az egészségügyet kellett volna rendbetenni, ha tetszik, konszolidálni. A nemzet vagyonának egy része jogosan a járulékfizetőké lett volna, ha a napjainkig megvalósuló privatizációs kiárulás azt másra fel nem használta volna. Azzal tisztában vagyunk, hogy az államadósság ráterhelődött minden közvagyonra, x de azért ne mondja senki , hogy e célra nem lett volna helyes és célszerű fedezetet biztosítani!

A Barankovics Alapítvány javaslat- csomagja több helyen tartalmaz visszacsatolást a demográfiára. Ezzel a szemlélettel messzemenően egyet lehet érteni. Így például javasolják a foglalkoztatót terhelő járulékok gyermekszám-szerinti differenciálását, ami a sokgyerekesek foglalkoztatását elősegítené, továbbá szorgalmazzák, az un. „nagyipénz” bevezetését, amellyel gyermekek, unokák támogathatnák személyi jövedelem-adójuk 5 %-ával az általuk meghatározott idős hozzátartozójukat. Ez már kritikusabb kérdés, felmerül a leány-és fiúgyermekkel rendelkezők közötti esélyegyenlőtlenség kérdése is - hiszen aligha vitatható, hogy a jövedelmek nemek közötti kiegyenlítődése hosszú folyamat lesz -,s bizony, a fizetések a nőknél alacsonyabbak. Adófizetésük pedig nyilván ezzel függ össze. Így újabb igazságtalanságot kreálnánk.

A nemzetközi gyakorlatban szintén találkozhatunk azzal, hogy a társadalombiztosítás rendszerébe közvetlenül beépítettek a demográfiai javulást serkentő elemeket.(Differenciált járulék, gyermekszám szerint, például a portugál reformban; idézi Marján Attila (2008).).

Elméleti síkon többen megállapították már, hogy *a gyermekvállalás nem pusztán magánügy!* A 2009 őszén a Magyar Tudományos Akadémia gesztorálásával, dr Kopp Mária kezdeményezésére létrejött a Demográfiai Kerekasztal. Eddigi állásfoglalásai jól ötvözik a két szempontot: az önkéntességet és a közérdeket, mondván, hogy legalább a kívánt gyermekszám szülessen meg, s máris hatalmas lenne a javulás. Dr Kopp Mária kutatásai világosan jelzik, hogy a magyar társadalom több gyermeket szeretne,- gyakorlatilag éppen annyit, amennyi a népesség többé-kevésbé szinten maradásához elegendő lenne-, mint amennyit ténylegesen felvállal. Nem kívánunk senkire gyermekvállalást erőltetni, ha arra nem szívesen vállalkozik, hiszen abban nem lenne köszönet. Azt azonban teljes mértékben nemzeti program szintjére kellene emelni, hogy a jövő generáció megszületéséhez *igazságosabb teherelosztási rendszerre van szükség!* A családtámogatási rendszerek által juttatott összegek *messze elmaradnak* attól a nagyságrendtől, amelyet a nyugdíj-járadékok megtermeléséhez szükséges humántőke létrehozása igényel . Hiszen ha megnézzük az életpálya-finanszírozással való kutatásokat, láthatjuk, hogy a középkorosztályon túl, még a nyugdíjas korosztály is részt vállal a jövedelem-transzferekben, a fiatalok felé.

Ki kell mondani, hogy

- nem felel meg az IGAZSÁGOSSÁG követelményének, ha a gyermeket vállalók költségeit *nem arányosan* vállalja a társadalom. Mindnyájan tudjuk, hogy így is marad éppen elegendő *megfizethetetlen áldozatvállalás az egyének számláján.* Lehet talán mondani, hogy elvitathatatlanul több örömforrást is jelenthet a nagy család. Ezt azonban az a sok lelki aggodalom és áldozatvállalás a gyermek egészségéért,

sorsáért, tanulásaért és boldogulásáért bizony bőven ellentételezi. Mindenképpen a társadalombiztosítási reform fókuszába kell, hogy kerüljön, mi szerint nem csak a pénztőke, hanem *a humán tőke újratermelése is szükséges* a gazdaság zavartalan működéséhez, és így a társadalombiztosítás- a nyugdíjrendszer fenntarthatóságához is.. Bármilyen technikai megoldást választunk is, bármilyen pénzügyi konstrukciót dolgozunk is ki, a következő generáció felnevelésére szükség van!

- Minden erővel támogatni kell a gyermek születését vállaló asszonyokat abban, hogy a személyes döntésük ne jelentse nyugdíj-lehetőségeiknek, kilátásaiknak a súlyos romlását. Ehhez először is biztosítani kell a nőknek munka világába való visszailleszkedés lehetőségét, s a kieső évek nyugdíj-szemponitú megfelelő beszámítását. Azok az elgondolások, amelyek a kapható nyugdíjat teljes mértékben a biztosítási szemlélet alapjára helyezik- beleértve a z egyéni nyugdíjszámlák rendszerét is, ennek az elvnek nem adnak kellő érvényesülést. Meg kell tehát találni azt az ideális megoldást, amely- az alapvetően helyes biztosítási szemlélet (hiszen az valóban helyes, a munkavállalással arányos befizetések, s az azzal arányos nyugdíjak irányába hat)- kiegészítésével el lehet érni.

Gyakran hallott kritika, hogy a „defined contribution” -tipusú, tehát a járulékfizetés rögzítésén alapuló rendszerek a nyugdíjszint csökkenéséhez vezethetnek. Más szóval, hogy a járadék fizetését nem lehet a jelen szinteken garantálni. Ez valószínű, hiszen a csökkenő aktív létszám és növekvő eltartott arány egyszerűen *finanszírozhatatlanná tesz mindenféle rendszert*, ha a jelenlegi szinteknek megfelelő szolgáltatásokat akarnánk biztosítani. Ehhez a hozzájárulásokat kellene emelni, ami végképp rontaná a magyar versenyképességet a piacokon. Ez a kérdés nem politikai párt jó- vagy rosszindulatának függvénye. Rendkívül veszélyes, hogy folyamatosan pártvetélkedés tárgya, hogy kell-e a rendszerben változtatásokat eszközölni.

Szigorúan tilos lenne a nyugdíjrendszer kérdését politikai kampánytémává tenni. Ezzel szemben mindenkivel meg kell ismertetni a nyugdíjrendszer demográfiai problémáit. Amit nagyon is tudatosítani szükséges, az a következő: *a nyugdíj a jövőben nem fogja tudni a individuumoknak a teljes jövedelempótlást- a mai szintet sem- garantálni.* Vagyis biztos, hogy az aktív korban elért jövedelemnél a nyugdíjként a társadalombiztosításból kapható összeg a mai szintnél jóval alacsonyabb lesz! De ez nem a jelenlegi nyugdíjasok járandóságát érinti, hanem a jövőbeliekét!!! Magas szintű járadékot csak a nagyon vagyonos, nagyon magas jövedelmű egyedei a társadalomnak tudják **magánbiztosítással** önmaguknak elérni. *Bérből élő, nagy vagyonnal nem rendelkező polgároknál szükség van a kisközösségi, családi, **nagycsaládi szolidaritásra is!*** Szükséges ezért a társadalmi hozzáállás megváltoztatása. Olyan szemléletváltásra van szükség, amely a családot mint rendkívül pozitív értéket a középpontba állítja. Ezt az eddig módszeresen és minden erővel terjesztett individualista filozófia szinte teljesen kiölte a köztudatból. Az egyéni lét optimalizálására koncentrált, a minél nagyobb „szabadság” jegyében.

Nem kevesebbet mondunk ezzel, mint hogy a jelen gazdaságfilozófia egészét a meg kell változtatni. A társadalombiztosítás kérdése nem parciális, pénzügyi kérdés! A család rehabilitálása a társadalom alapegységeként valóságos forradalmat jelent. Így fogalmazott a nagy angol író, Chesterton is: **„Ha meg akarjuk menteni a családot, forradalmasítani kell a nemzetet!”** Nem a múlt folyómedrébe akarunk ezekkel a gondolatokkal visszalépni. Ellenkezőleg, egy **magasabb szintű családfogalomról lenne itt szó,** amelyben *nem* alárendelt és kizsákmányolt az egyik fél –s ez többnyire a nő szokott lenni-, hanem *közösen vállalkoznak valamire.* Ez az anyagi szempontból valóban egy kis „kft-t” jelentő vállalkozás *nem a kapitalizmus lelketlen vagyonközössége,* amely összeláncolt korábban végsőkéig elkeseredett embereket, (lásd Német László: Iszony c. könyvét), s amelyhez képest a szabadság szelét jelentette az újabb korban az individualizmus és az emancipáció Ez annak reális felismerése, hogy *együtt*

könnyebb. Ebbe a „kft”-be minden pár arányos eszmei részt visz bele, függetlenül attól, hogy konkrétan milyen vagyont, és milyen jövedelmeket adunk bele. Mert az otthoni (megfizetetlen) munka *éppolyan fontos*, mint a fizetésért végzett, és mert a pár által közösen biztosított feltételek teszik lehetővé a gyermek létét és fejlődését. (A házassági szerződéssel rendezett magánvagyonok kérdése egészen más természetű. Ebben éppen hogy a kölcsönös bizalmatlanság nyilvánul meg. Nem mondom, hogy fölösleges jogintézmény, de jó lenne a bizalom-erősítő feltételek filozófiáját terjeszteni.) Ennek a „közös vállalkozásnak”- célszerűen a családnak - *a jogi keretfeltételeit a társadalomnak kell megteremtenie.* Úgy is, hogy ösztönöz a tartós kapcsolatokra, úgy is, hogy segíti a részmunkaidős munkavállalást. Ez a nők számára külön fontos. Úgy is, hogy a lakásépítésekénél érvényesít nagycsaládos preferenciákat, s úgy is, hogy a generációs transzfer-lehetőségeket szabályozza. *Az államnak tehát nagyon sok feladata van a szabályozás terén.* Ugyanakkor az, hogy ki, milyen öregkori jövedelemhelyzetben lesz, azt *nem feladata* az államnak garantálni. Ez az egyének bölcs döntéseitől, közös vállalkozásának - házasságának- sikerétől, munkaszeretetétől függ majd. Majd! Mert amíg hatnak azok a determinációk, amelyek a korábbi állampárti rendszerben teljességgel ellehetetlenítették a felelős egyéni tervezést, addig a rendszer által „kreált” nyugdíjasoknak szerény, de megélhetést biztosító szintet minden esetre garantálni kell, nemzeti szolidaritással. Hiszen senki sem tehet arról, hogy a világtörténelem a zsákutcás szocialista kísérletbe kényszerültünk, amelyben az államtól lehetett csak várni az időskori ellátást, mert más lehetőség nem is volt. A szolidaritásba most nem csupán a munkavállalók értendők bele, hanem messzemenően a munkáltatók is. (Mivelhogy ők is a nemzetgazdaság részei!) Egy, ilyen elvi alapon álló rendszernek azonban (szerény garantált szint- plusz lehetséges öngondoskodás) felmenő rendszerben, ahogy lehetséges, de mielőbb el kell indulnia! (Hangsúlyos a szó: „lehetséges”. Mert ahhoz *megfelelő jövedelem szint kell*, hogy elvárhassuk, hogy abból félre tudjon tenni a polgár.

Ne csodálkozzunk, ha a nyugati bérszínvonalnál sokkalta alacsonyabb bérek mellett az öngondoskodás hazánkban – ha kényszer nincs rá – bizony nem lenne általános. Hiszen a lakosság jelentős része érdemleges megtakarítások nélkül él, hónapról hónapra.) A legfontosabb éppen ezért, hogy a gazdaságpolitika minden erővel törekedjen munkalehetőségek biztosítására a munkát keresőknek. A munkahely-teremtés sem közvetlen állami feladat a piacgazdaságban: de a rendszer egészének, s az állami politikának ilyen irányba kell hatnia. Csak akkor várhatjuk el, hogy jószántából gyermeket vállaljon a polgár, ha biztos abban, hogy fel is tudja nevelni. Ehhez mindenképp munkajövedelemre van szüksége. *Ezért első számú demográfiai kérdés a valóban a foglalkoztatási kérdés!*

Rövid távon. Mert ha el is érnénk ebben a maximumot, akkor is fontos lenne a társadalombiztosítási rendszer olyan reformja, amely visszahat a gyermekvállalás terheinek arányosabb elosztására. Tartósan finanszírozható rendszer ugyanis csak megfelelő „járulékfizető utánpótlás” esetén működhet. És ez igaz lenne akkor is, ha maradna a jelenlegi vegyes rendszer. Előbb-utóbb ugyanis minden rendszer felosztó-kirovóvá válik, abban az értelemben, hogy a bejövő járulékokból fizeti a járadékokat. Hiszen a portfólió mindig az éppen befizetők „vagyoná”. Ha el kellene adni - mert kevés a beáramló járulékfizetés-, akkor könnyen találhatja magát a pénztár olyan helyzetben, hogy vevők- (megtakarítók, befektetők) - híján csak értékcsökkenéssel értékesítheti azt.

Összegezve a gondolatokat:

A magyar nemzetstratégia szerves része kell, hogy legyen *a társadalombiztosítás konszolidálása*. Látszat-reformok, pénzügytechnikai megoldások helyett az állam garanciájával ellátott- de a jelenleginél szerényebb-ellátó rendszer fokozatos, számításokkal alátámasztott bevezetésére (visszaállítására) volna szükség, nem kizárva, sőt, ösztönözve az öngondoskodás megteremtését is. Ezzel párhuzamosan meg kell teremteni a

társadalombiztosításnak a demográfiára visszaható ösztönző elemeinek a bevezetését. Következetes és hatékony- tehát az átlagpolgárt valóban elérő!-kommunikációs stratégiával kell megváltoztatni az individuális értékek mellett a családi összefogás értékeinek tudatosítását. (Erre rá fog kényszeríteni egyébként a nemzetközi verseny is, ha már csak a dolog materiális oldalát nézzük. Azok az országok versenyképesebbek a nemzetközi piacon, amelyek a társadalombiztosítási kiadások jelentős részét családi erőfeszítésekkel kiváltják, s így a járulékteher is alacsonyabb lehet a vállalkozók számára) A család értékének visszaállítása nem elsősorban a nyugdíjrendszer finanszírozhatósága szempontjából fontos kérdés. Komoly eredménye lehetne, hogy emelkedik társadalom jólét-érzése, angol kifejezéssel a „well-being”. Lehetséges lenne a fiatal, a munkaképes és a már inaktív társadalmi rétegek harmonikus, értelmes életének biztosítása. Higgyük el: ez a közösségibb, pozitívabb életérzés tükröződni fog végső soron az ország versenyképességében, anyagi eredményeinkben is.

Irodalom:

Barankovics Alapítvány: Van Megoldás! Nyugdíjreform Budapest, 2007

Barr, Nicholas: Reforming Pensions: Myths, Truth and Policy Choices In: Reforming Public Pensions Sharing the experiences of Transition and OECD Countries OECD Paris, 2004

Botos József: -Botos Katalin: A mellényt újra kell gombolni Polgári Szemle, 2006/4

Botos József: A magyar társadalombiztosítás kialakulása és gazdasági kérdései PPKE-JAK-Osiris, Budapest, 1999

Botos Katalin: Pénzügyek és nemzetközi gazdasági versenyképesség. In: Pénzügpolitikai stratégiák a XXI század elején Akadémiai Kiadó Budapest, 2007

Botos Katalin (szerk): Idősödés és globalizáció. Tarsoly Kiadó Budapest, 2009

Gál Iván Róbert : Apák, fiúk és unokák Osiris, Budapest 2003

Mészáros József: A társadalombiztosítási rendszerek mint közjóságok.
Közgazdasági Szemle, 2005/3

Nyugdíj és Időskori Kerekasztal Jelentés, 2009 december

A piac működése.

A piac a színtere a termelési tényezők találkozásának.

Az a körforgás, amely a szükséges javak megújuló megtermeléséhez vezet (a három tőke segítségével), az alábbi módon modellezhető, a fogyasztási cikkek körét használva szemléltetésül:

Adva van a termelő és a fogyasztó. Ezek egy kezdetleges piacon, ahol még kisárutermelés folyik, gyakorlatilag azonosak, tehát, minden termelő egyben fogyasztó is. A vállalkozások méreteinek fejlődésével, a termelőnek munkaerőre van szüksége, tehát a piacon megveszi - a mi fogalmazásunkban: bérlő - a szükséges munkaerőt, „aki” a termelőeszköz nélküli munkaerő-kínálat szaporodásával rendelkezésre is áll, s ily módon jövedelemhez jut. Ezen a jövedelemen megvásárolja a terméket, amit a termelő előállít. A későbbi fejlődés során marad esetleg egy kevés fölöslege, ezt megtakarítások formájában a termelő részére forrásként biztosítja.

A közvetítő intézmény: *a bankrendszer*. A bank a megtakarítónak kamatot fizet, amit abból gazdálkodik ki, hogy maga is kamat fejében adja kölcsön a megtakarításokat a termelőknek.

Mivel a piac működéséhez rendezett társadalomra van szükség, ennek kereteit *az állam* biztosítja. Mind a termelő, mind a fogyasztó adót fizet az államnak, ezért cserébe kapja a közösségi szolgáltatásokat, esetleg támogatást, vagy

szociális juttatást. Így a termelő és fogyasztó közé közbeiktatódik az állam és a pénzügyi közvetítő rendszer, a bankok, illetve a tőkepiac.

Ezt nevezzük a *piac kibővített modelljének*. Hogyan működik a piac?

Nyilván a megtermelt javakat nem lehet nyomban a kívánt javakra lecserélni. Nem minden vevőnk egyben eladója is az általunk vásárolni kívánt termékeknek! A piacon, pénzért kell a megtermelt javakat értékesíteni. Igen ám, de mennyiért? *A piacgazdaság egyik központi kategóriája ezért az ár.*

A termelő által kínált jószág árát a termelő kalkulációja alapozza meg: költségei és profit-elvárása. Hogy mi lesz a piaci ár, az a fogyasztó értékítéletétől is függ. Az igazságos ár akkor alakul ki, ha a felek, a vevő és az eladó valóban szabadon, minden kényszer nélkül dönt az ügylet megvalósításáról. Az alku törvényszerűségeit a *mikroökonómia* fogalmazza meg.

Egyfajta „try and error” próbálkozási folyamat megy végbe a piacon, ahol a felek vételi és ajánlati árai többszörös iterációban találkoznak, s valamifajta egyensúlyi ár alakul ki. Hétköznapi tapasztalat, amikor a heti piacon körbe nézünk, hogy kinél, mennyiért találjuk meg a megfelelő árut. Látni fogjuk, hogy nem lesznek jelentős különbségek az azonos minőségű termékek között, bár természetesen lehetséges, hogy a piac eldugottabb helyein olcsóbban kínálják ugyanazt, mint a frekvenciáltabb területeken. Az eladókat az elérhető profit motiválja, a vevőket, pedig a haszon maximalizálása. A legjobbat és legtöbbet kapni azonos összegért. Az eladó addig növeli kínálatát, amíg az utolsó eladott darabon is van bizonyos nyeresége. A vevő addig vásárol egy terméket, amíg az utolsó megvásárolt termék helyett már más szükséglet kielégítését tartja fontosabbnak. A vevő csökkenő árak mellett bizonyára többet vesz egy termékből, mint emelkedő árak esetén. Ez a *kereslet rugalmasságától függ*, vagyis, hogy hogyan reagál a kereslet az ár változására. Lehet, hogy sehogy: azt mondjuk ilyenkor, hogy a fogyasztó kereslete merev. Adott technológia mellett a drágább energiából is ugyanannyit kell venni... Az azonban bizonyos, hogy a fogyasztónak jövedelmét meg kell osztania különböző

szükségletei kielégítése között. Meghatározott hányadnál többet jövedelméből nem költhet egy-egy szükségletére. Kemény jövedelmi korlátja van. Nyilván célja a szükséglet -kielégítésben a haszon maximalizálása, tehát abban a kombinációban, és annyit fog az egyes elemekből fogyasztani, hogy az összesített hasznosság maximális értéket érjen el. (Gossen törvényei II.)

Megállapíthatóak tehát egyénekre a termék-keresleti görbék, amelyek mutatják, hogy az adott egyén a saját preferenciái mentén mennyit fog adott árak mellett az adott termékből vásárolni. Ezt összesíthetjük valamennyi fogyasztóra, s megállapíthatjuk az adott termék iránt keletkező összes keresletet, a termék iránti *kereslet görbéjét*. Ugyanígy számba vehetjük azt is, hogy az egyes termelők mennyit visznek a piacra, s a piacra szabadon belépő termelők összessége meddig növeli a termék kínálatát-adott árak mellett. Ez a termék *kínálati görbéje*. A két görbe metszéspontja az *egyensúlyi ár*, amely mellett a piac –elvileg- egyensúlyban van. Természetesen, *minden mozog*, így a piac valójában az állandó egyensúlytalanság állapotában van, a termelés bővítésének és szűkülésének folytonos hullámváltozása közepette. Az árak mindig *piac-tisztító szerepet töltenek be*, emelkedésük fölszívja fölös keresletet, indukálja más termelők piacra-lépését, illetve a túlkínálat esetén csökkenésük kiszorít a piacról bizonyos termelőket, s a kínálat csökkenésével hozza egyensúlyba a keresletet és a kínálatot. Ha az összes termék keresletét és kínálatát összegezzük, az aggregált keresletet és aggregált kínálatot kapjuk meg. Ez az adott gazdaság teljesítő-képességének két oldala. A makroökonómia a nagy gazdasági egységek, a nemzetgazdaság törvényszerűségeivel foglalkozik, ami nem egyszerű összegezése a mikrogazdasági hatásoknak. Erre jó példát mond a jeles amerikai közgazdász, Samuelson, aki szerint a stadionban mindenki jobban szeretne látni. Ezért egyesek felállnak. *De ha mindenki feláll, nagy valószínűséggel senki nem lát jobban, mint az előző helyzetben. ...*

GDP és a GNI

A gazdaság teljesítő-képességének mérésére mutatókat alkalmazunk.

Az emberi lét fenntartásához szükséges javak termeléséhez szükséges termelési tényezők működésének eredménye az adott gazdaságban megtermelt termékhalmoz. A közgazdaságtan a *termelési függvényt* alkalmazza a termelési tényezők és a megtermelt érték közötti összefüggés bemutatására. A gazdaságban létrejövő jövedelmet –amit a termékhalmoz vásárlására el lehet költeni- *a munka és a tőke függvényeként*, mutatja be. Ha növeljük a termelési tényezőket, nő a jövedelem. Nem mindegy természetesen a köztük lévő arány, hiszen ha csak egyik, vagy másik tényezőt növeljük, bizonyos határon túl nem lesz eredménye. Hiába alkalmazunk több gépkezelőt, ha csupán egy fér a géphez. Jól mutatja a bevezetőben említett problémát, vagyis, hogy *a munka nem más, mint a humántőke funkciója*, hogy a termelési függvények vizsgálatai rámutattak: a z összjövedelem alakulását nem lehet csupán a munka (tehát az alkalmazott munkaerő) és a befektetett tőke mennyiségének emelésével megmagyarázni. Van egy „titokzatos” harmadik tényező, és ez a *technikai haladás*. A mi felfogásunkban ez a titokzatos tényező a humántőke fejlődésétől függ, annak funkciója. Hisz nincsen technikai haladás kutatás nélkül, és nincs kutatás arra alkalmas kutató nélkül! Nem vethető be a korszerű technológia, az annak alkalmazására felkészült, képzett munkaerő nélkül!

A három fontos tőkeelem tehát a humántőke, a reáltőke és a természeti tőke. A vállalkozó pénztőkéből -- megtakarításaiból, vagy annak megelőlegezéséből: hitelből -- megvásárolja a szükséges reáltőke javakat,(állótőke) majd (forgótőkéből) kifizeti a munkavállalás díját, a termeléshez szükséges anyagokat, szolgáltatásokat-, köztük a környezetvédelemmel, kutatással kapcsolatosakat-, egyszóval, a termelés költségeit. Termelésének eredményét értékesíti. Az értékesítés során megtérülnek ráfordításai, és még profitot is realizál. Így indul meg a gazdasági körforgás.

Ebben a körforgásban a termelés során az egyes ágazatok egymástól vásárolnak. Hogy kitől mire van szükség, azt a mindenkori technológiai fejlettség határozza meg. A gépiparnak vasra és acélra, de a modern számítástechnika szolgáltatásaira is szüksége van. A textilipar a mezőgazdaságtól vásárolja az alapanyagot, s minden ágazatnak szüksége van az ott foglalkoztatott munkaerő részére élelmiszeripari termékekre. Ezeket az arányokat *technikai koefficienseknek* nevezzük, amelyek alapján egy mátrixot állíthatunk össze a gazdaság szektorainak egymáshoz való viszonyáról. Nyilván e technikai koefficiensek időről időre, a technológia fejlődésével változnak. A mátrix azt tartalmazza, mennyit vásárol az egyik szektor a másiktól. Valójában a szektorok közötti jövedelem-áramlást mutatja. (Az első ilyen mátrix a Tableau Economique volt, amit a fiziokraták atyja, Quesnay állított össze.)

A gazdasági körforgást mindig térben és időben körülhatároltan értelmezzük. Amikor egy-egy ország egy éves megtermelt értékét vesszük számba, akkor azt Bruttó Hazai Terméknek nevezzük. Angol elnevezése után (Gross Domestic Product) GDP-nek rövidítjük.

Hogyan állapítjuk meg a GDP nagyságát? Mekkora egy-egy ország GDP-je?

A nagyságrend számbavételére több módszer is kínálkozik. Először is, meg kell néznünk, milyen javak kerülnek előállításra egy országban. A könnyebb számba vehetőség kedvéért ezt a felhasználók oldaláról próbáljuk ezt megragadni.

A társadalomnak fogyasztási cikkekre és beruházási javakra van szüksége. Az emberek élelmiszert, ruházatot, lakhatást vásárolnak, rezsit fizetnek, gáz -víz- villanyáram- szolgáltatást vesznek, szórakozásra, utazásra költenek, bankok, biztosítók szolgáltatását veszik igénybe

Kultúrára, oktatásra élvezeti cikkekre fordítják jövedelmüket, nagyobb értékű háztartási eszközöket, autót, esetleg lakásingatlant vásárolnak. Ha ezeket a végső felhasználásra szánt termékeket összeadjuk, megkapjuk az un. fogyasztási cikk-felhasználást. Ezt nyilván a kereskedelem adataiból megtehetjük. Az országban megvalósuló beruházások viszont gépeket, berendezéseket,

szolgáltatásokat igényelnek, amelyek mind-mind egy terméket jelentenek, amely forgalomba kerül. A termék fogalma sokkal szélesebb, mint azt hétköznapi szóhasználat alapján gondolnánk. Minden áruvá, terméké válhat, ami a forgalomba kerül. Ma már bankiparról, biztosítási üzletágról s azok „termékeiről” beszélünk, pedig tiszta szolgáltatást nyújtó cégekkel van dolgunk. Egy biztosítási szerződés, vagy egy hitelkonstrukció-ugyancsak egy „termék”... Tipikus szolgáltatás korunkban az informatika, amely nélkül a modern gazdaság már elképzelhetetlen. De a kormányzati szektort is szolgáltatásként vesszük számításba, az egészségügyet, az oktatást is. Hogy ne is beszéljünk egyéb szolgáltatásokról (lásd „szexipar”).

Annak alapján, hogy milyen típusú termékek és szolgáltatások alkotják a GDP nagyobb részét, szakaszolhatjuk a világgazdaság fejlődését. Évszázadokon át az agrártermékek tették ki a megtermelt javak nagyobb részét, agrártársadalmak léteztek; majd az ipari társadalom idején az ipari termékek kerültek túlsúlyba. Ma ipar utáni, „poszt-indusztriális” társadalmakról és gazdaságokról beszélünk, ahol a termelt termékek zöme szolgáltatás. (Értelemszerűen ennek megfelelően átalakult a foglalkoztatás szerkezete is.)

Igaz, a hazai fogyasztás nem azonos a hazai termeléssel, hiszen nem csak a hazai piacra termelünk, s nemcsak a saját előállítású termékeinket vesszük le a boltban a polcokról.

Ezért a fogyasztási adatokat korrigálni kell *az export és import különbözetével*.

Mint látható, *csak a végtermékeket* nézzük. Ahhoz, hogy egy cipő elkészüljön, az állatot, amelynek bőréből készül, a mezőgazdaságban fel kell nevelni, levágni, bőrét a bőriparban feldolgozni, majd a cipőgyárnak eladni. A cipő a kiskereskedelembe kerülve jut el a felhasználóhoz. E vertikumok „termékei” nem önállóan jelennek meg a GDP-ben, hanem csak az a végső termék, amely belőle fogyasztásra alkalmas lesz. A GDP tehát nem halmozottan mutatja az egyes egységek hozzájárulását, hanem nettósítva. (Ez az elv kerül akkor is alkalmazásra, amikor a fázis-alapú forgalmi adót, az ÁFÁ-t fizetik a cégek. Csak

az után kell forgalmi adót fizetniük, ami értéket ők tettek hozzá a termék előállításához-ezért vonhatják le az általuk vásárolt termékek forgalmi adóját az általuk fizetett adóból.)

Megállapíthatjuk a GDP nagyságát a másik oldalról, a jövedelmek oldaláról is. Hiszen a termékeknek el kell kelniük, azokat meg kell valakinek vásárolnia. Erre pedig a jövedelemmel rendelkező munkavállalók és tőkések jönnek számításba. Ha tehát összegezzük a profitokat és a béreket, akkor jövedelem-oldalról kapjuk meg a GDP nagyságát. (Az igazság szerint a profithoz hozzáadjuk az amortizációs költséget is. Ez a vállalati költségkalkulációban a reáltőke pótlására számításba vett összeg. A profittól abban különbözik, hogy ezt nem adóztatják meg jövedelemként, hiszen a befektetett érték visszatérülésére szolgál, annak érdekében, hogy a beruházott érték folyamatosan megmaradjon, megújítható legyen. Felhasználása azonban alig válik el a profitétól. Hiszen a reál-eszközök pótlásánál is újabbat, korszerűbbet vesz a vállalkozó, aligha elég rá a „rég” eszköz értékének „számított” térülése...)

Értelemszerűen a két érték azonos.

A GDP szerkezetének elemzésekor vizsgálni szoktuk az egyes ágazatoknak a GDP-hez való hozzájárulását. Az olyan nem piaci alapon működő ágazatok, mint a kormányzati szektor, is hozzájárulnak a GDP bér-részéhez, hiszen működésük „termeli meg” azokat a bérjövödelmeket, amelyek biztosítják a piacra kerülő fogyasztási cikkek felvásárlását.

(Egyre érdekesebb kérdéssé válik egyébként, hogy a gazdaság különböző ágazataiban a munkát profit- vagy nem profit alapon szervezik-e meg. Azaz, az ágazat hozzájárulását a GDP-hez bér és profit, vagy csak a bér adja.)(A beruházások amortizációja is benne van a GDP-ben)

A gazdaság nem öncél, a társadalomért van. Elvileg azt mondhatjuk, hogy a gazdaságtan tudománya azt hivatott elősegíteni, hogy a társadalom egészének jóléte emelkedjék. *Vajon a GDP jó mutatója-e az össztársadalmi jólétnek?*

Egyik jellegzetes hibája a mutatónak, hogy minden termelést GDP növeléseként mutat ki, azt is, ami annak árán történt, hogy a cég tönkretette a környezetét, majd azt is, amivel ezt a kárt megpróbálják helyrehozni. A GDP mindenképpen növekedést mutat... Nyilvánvaló, hogy a társadalom fikarcnyit sincs jobb helyzetben a valóságban, mondhatjuk, jó esetben ott van, ahol volt. Ezen tevékenységek „nettósítása” nincs egyáltalán megoldva a statisztikában. Azt is látni kell, hogy a GDP alakulása annak függvénye, hogy hogyan van az adott társadalomban megszervezve az élet. Ha a kétkeresős modellre alapul az élet, akkor számos szolgáltatást a piacról vásárolnak. Ha viszont az egyik családtag otthon főz, mos, takarít, gyermeket nevel, annak a munkája nem jelenik meg a GDP-ben, hiszen a bére nem jelenik meg valamely szolgáltató ágazatban. Holott, az adott szolgáltatásokat adott esetben magasabb szinten biztosítja a családjának, mint ha fizetett alkalmazottat venne föl e célra, vagy valamely vállalkozás- kifőzde, mosoda- vásárlója lenne. A háztartásban megtermelt termékek fogyasztása nyilván hozzájárul a családok életszínvonalához, mégsem jelenik meg a GDP nagyságában, hiszen nem került értékesítésre. Így a GDP nemzetközi összehasonlítása nem ad reális képet egyes országok jólétének viszonyáról. Más részről azokban az országokban, ahol a tőke és a munka részaránya a GDP-ből markánsan eltérő, a lakosság nem feltétlenül érzi a magas életszínvonal előnyeit, hiszen a tőke magas profitja nem törvényszerűen marad az országhatáron belül, különösen, ha a vállalkozások -tehát a profit- tulajdonosa külföldi.

A statisztika alkalmaz más mutatót is. Ilyen a GNI.

A GNI, a Gross National Income, a bruttó nemzeti jövedelem mutatója. Ebben levonásra kerül a GDP-ből külföldi tőkével termelt, s átutalt jövedelem, de benne szerepel a hazai tőke kivitelével külföldön termelt, s hazautalt jövedelem. *A két mutató a fejlett országok többségében nem tér el jelentősen*, hiszen ezekre az országokra jellemző, hogy a tőkeáramlás kétoldalú. Francia cégek befektetnek Németországban, és fordítva. Így a makrogazdaság szintjén nincs

jelentős különbség, de érvényre juthatnak a munkamegosztás előnyei. Így valóban mindkét ország lakossága- és ezen belül tőkései- jobban járnak.

Ott azonban, ahol a gazdaság fejlődését *a külföldi tőke beáramlására alapozták*, különösen, ha az a tőke ezért jött be, mert alacsony bérek mellett tudott termelni, a profit jelentős része ki fog áramolni az országból, hiszen a szűk belső piac (az alacsony bérek) nem kedveznek az újra-befektetésnek. *Az ilyen gazdaságokban alacsonyabb a GNI mint a GDP.*

Statisztikusok a társadalmi jólét mérésére más mutatókat is konstruáltak, amelyek nem csak a fogyasztást veszik számításba. Az embereknek –bizonyos fogyasztási szint fölött- nem csak az jelent életszínvonal emelést, ha jövedelmük nagyobb. Sokan valóban többre értékelik a szabadidőt, az egészséges életmódot, a kultúrált szórakozást. Így ezen elemeket is beleépíthetik a jólét-mutatókba, Ennek eredménye az ún. NEW, a New Economic Welfare. Az Új Gazdasági Jólét mutatója.

Az OECD 2006-ban elvégzett egy vizsgálatot. Ennek az eredménye az volt, hogy a mutatók alakulása a nemzetközi összehasonlításban a vizsgált országok között és dinamikájában nem mutat jelentős eltérést. Ezért a GDP-t minden hiányossága ellenére is a gazdasági fejlettség és így közvetve a jólét szintetikus mutatójaként alkalmazzák továbbra is a nemzetközi elemzésekben

/

Olvasmány:

Botos Katalin- Botos József

Jövedelemszivattyúk

(Magyar Nemzet 2010 II. 10)

Húsz éve a magyar gazdaság mélypontra került. Mint az akkori választási harc résztvevői, jól emlékszünk egy Csurka István -beszédre: „A kommunizmus megbukott. Miért bukott meg? Mert nem tudott kenyeret adni a népnek.”. Akkor már egy évtizede stagnált a magyar gazdaság, hiszen az IMF az 1982-es felvétel áráként szigorú megszorító programot varrt ránk, annak érdekében, hogy igen

súlyos adósságunkat tovább görgethessük. Egy évtizeden át hallgattuk az általunk akkor megmentőként üdvözölt Valutaalap folyamatos tanácsait a közszféra leépítéséről, az intézményrendszer fejlesztéséről. Az utóbbit meg is kezdtük: a kétszintű bankrendszer, adótörvények, társasági törvény, vegyes vállalkozási törvény. E téren verseny-előnyben voltunk minden más kelet – európai országgal szemben. (Napjainkra sikerült ezt az előnyünket ledolgozni, mint ahogy azt is, hogy a nálunk viszonylag a legmesszebbre ment az „új gazdasági mechanizmus” Annak értelmében a magyar polgárok hamar megtanultak vállalkozni a háztájiban, GMK-ban, de bizonyos mértékben vállalatvezetőként is.)

Valóban, a gazdasági bukás oka a rendszer nem kellően hatékony működése volt, ami miatt végzetesen lemaradtunk Európa nyugati felétől. A tervirányításos diktatúra csődöt mondott.

1990-ben a Magyarország GDP-je kerekítve 33md dollár volt (2080md, az akkori árfolyam FT/ dollár 63, 2 volt) A bruttó adósság ebből 21md dollár volt, a GDP-nek 65%-a, a nettó adósság 16md dollár, a GDP 48%-a. Az adósságszolgálat –kerekítve- 4 milliárd dollár volt, a GDP 12 %-a. Ez akkor egyértelműen az állam adósságát jelentette.

A rendszerváltozáskor ez volt az első számú jövedelemszivattyú, amely a magyar gazdaságban megtermelt jövedelmek 12 százalékát, vagyis minden nyolcadik forintot, külföldre áramoltatta. Amellett működött egy másik jövedelem szivattyú is, amely a külkereskedelmi cserearányok révén vont ki jövedelmet a magyar gazdaságból. Ez az export és import árák eltérő alakulásából fakadt. 1990-ben ugyanannyi importért 24%-kall több exportot kellett teljesíteni, mint 1970-ben Ez a 24%, amely az 1970-es arányokhoz képest jelentkező veszteség, azt jelenti, hogy az export 24 %-a, vagyis 2,3 md dollár értékű áru-többlettel jutottunk ugyanannyi importhoz. Másként megvilágítva: Egy tonna olajért ... 1970-ben 223 kg búzát kellett exportálnunk, 1990-ben pedig 906 k9-ot, vagyis, körülbelül négyszer annyit. (Ez a 24 %-os cserearány-

romlás úgy jött létre, hogy ez alatt az időszak alatt három jelentős olajár-emelkedés ment végbe a világpiacon!) 2008-ban a cserearány-veszteség 1990-hez képest 15,2%, ami a 2008évi exportra vetítve 16,2 md dollárt tesz ki. Ez a 2008-as GDP 11 %-a. Ezt mintegy árveszteségként adtuk át partnereinknek. Ennek Ft értéke kiment a magyar gazdaságba, de áru nem állt vele szemben! Egyértelmű inflációs hatás... (Külkereskedelmünk egyébként erőteljesen Európára koncentrál: Talán kellene egy kicsit szélesebben is körülnézni! Ehhez valószínű, hogy állami támogatásra is szükség lehetne, főképp a kisebb cégek vonatkozásában.) A két jövedelem-elszívás együttes hatása a GDP-re vetítve 1990-ben 19% volt. 2008-ban az adósságszolgálat és cserearány-veszteség együttes hatása 25%. Ahhoz, hogy a rendszerváltáskor keletkezett visszaesésből gödörből kimásszon a gazdaság, jó tíz évre volt szükség. S ekkor csak ott voltunk, ahol 1990-ben. Látni kell azonban, hogy a gödörből való kimászáshoz rendelkezésünkre állt a teljes magyar reálvállalkozásokban megtestesülő állami vagyon, amelynek jó részét külföldieknek értékesítve, legalább az adósságok lecsökkenthetőek voltak, s elvileg meg kellett volna szünnie az adósságszivattyúnak. Ha nem csináltunk volna helyette másikat: A rendszerváltozás eufóriájában a társadalom azt hitte, hogy viszonylag gyorsan megközelíthetjük a nyugat-európai gazdaságok mutatóit, beleértve az életszínvonalat. Ez a csalóka ábránd tette elfogadhatóvá a társadalom számára, hogy a nemzeti vagyon legértékesebb részét külföldi kézbe adjuk., Pedig első miniszterelnökünk felhívta a figyelmet, hogy az átalakulás fájdalmas lesz, s nem lehet csodát várni. Füleit a polgár Odyszeuszként betapasztotta a figyelmeztető hangok elől, hogy ez bizony nem lesz gyors folyamat. A dél-európai országoknak is kellett a felzárkózáshoz vagy jó húsz esztendő!!

Nemcsak a privatizáció jelentette a külföldi tőke térhódítását, hanem a zöld mezős beruházások is. Ezzel azonban még egy, pontosabban: még kettő újabb jövedelem szivattyút teremtettünk. Egyrészt a profit hazautalását, másrészt a belső árakkal való „adó-optimalizálás” lehetőségét, amelynél a multi cégek az

elszámoló áron keresztül „beszabályozhatják” a nálunk képződő, itt adózó nyereséget

Az elmúlt húsz év folyamatainak eredményeként végső soron nem jobb, de bizonyos értelemben, rosszabb helyzetben vagyunk, mint 1990-ben,. Mondhatjuk, még mélyebb a gödör, amelyben magunkat találjuk.

(Előre bocsátjuk, hogy itt nem naprakész adatokról beszélünk.. Csak a bárki által elérhető KSH statisztika adataira alapozunk, hogy összehasonlíthassuk közelmúltunkat a rendszerváltozás időszakával.. Nyilván az MNB és PM operatív adatai az elmúlt évre, sőt, napjainkra vonatkozó információkat is tartalmaznak. Ez lesz majd az „örökség,” amit átvesz, és pontosan számba vesz az új kormány Itt a markáns és viszonylag egyszerűen értelmezhető tendenciákról akartunk számot adni.)

2008-ban a magyar GDP folyó áron 155md dollár volt (az 1990-es évinek 4,7 szerese(A bruttó külföldi adósság összege 142 md dollár (97 md euró) Ez a GDP-nek 92%-a(Ne feledjük, ez az összeg nem csak a költségvetés külföldi adóssága, hanem a teljes magyar gazdaságé, a lakosságé és a vállalatoké is benne van. .)

A nettó adósságállomány 79 md dollár (54 md euro) , a GDP 51 %-a Az adósságszolgálat (középlejratú hiteltörlesztés és bruttó kamatkidás)22 md dollárt tesz ki (GDP 14%-a)

A működő tőke tőkebefektetések nettó átutalása kereken 9md dollár, (6,5md euro) , a GDP-nek 6 %-a

(A fizetési mérleg „Jövedelmek” tételei közül még más figyelemre méltó elemek is vannak A viszonzatlan folyó átutalások tételei például, amelyek a hosszabb időn át külföldön tartózkodók átutalásait a nem rezidensek jövedelem adóit tartalmazták, s amely rovat pl 1995-ben még pozitív érték volt,(1,1 dollár) most már komoly mínuszt – kereken 2md dollárt tesz ki..)

Csodát tenni senki nem tud, de a rossz folyamatokat megállítani, a tendenciákat megfordítani mégis lehetne. Ha a statisztikából levonható következtetések alapján nem eröltetjük tovább a minden áron történő külföldi tulajdonszerzést, hanem nagy hangsúlyt helyezünk a hazai gazdaság fejlesztésére, – mint tette azt az első Orbán kormány is -, akkor az egyik jövedelem-szivattyú további növekedését megállíthatjuk. „El kell ugyanis azon gondolkodnunk, hogy az a felkiáltás:” De hiszen nincs tőkénk!”- nem feltétlenül igaz. A háztartások nettó pénzvagyona 2008-ban elérte, illetve meghaladta a 2008 évi működő tőke állomány Ft értékét..(16 500md Ft A működő tőkebefektetés állománya pedig 2007-ben 1 164md Ft volt!).Lehetett volna tehát ezt okosan fejlesztésre csatornázva megerősíteni a hazai vállalkozásokat! Ha a saját megtakarításainkhoz igazodó gazdaságpolitikával éltünk volna, közel ugyanitt tarthatnánk, és nem alakult volna ki egy olyan helyzet, hogy a legjövedelmezőbb, stratégiai fontosságú ágazataink túlnyomó része külföldi tulajdonba kerüljön. Különösen azért sajnálatos ez, mert ez amíg a világ- világ, ez a csatorna kifelé működni fog...

Egy másik lehetőség:

Ha a multi -cégek belső árainak, elszámoló-árainak ellenőrzésére felkészültebb szakmai apparátust állítanánk rá, sokat megtakaríthatnánk Végül is ez a cserearány-romlás megakadályozásának egyik formája lenne!. Az adóhivatal ellenőreinek talán nem a létfenntartásért küszködő kisvállalkozók túl-ellenőrzésével kellene foglalkoznia, hanem ezzel a kérdéssel, mert itt egyértelmű nemzetgazdasági érdek aktivizálódásuk. Jelentős adóbevétel úszhat el ugyanis itt. Az már igaz, hogy komoly szakértelmet igényel a feladat. (nem is értettem igazán, hogy eddig az árszint-elemzésekre, melyet felajánlottunk az iparnak, miért nem volt megrendelő? Miért nem figyelt föl a kérdésre a Kormány megfelelő minisztériuma? Pedig ezek lehetnének az ár-ellenőrzés alapjai!

Ami az adósságszolgálatot illeti, egyértelmű, hogy mindennek előtt a költségvetést kell konszolidálni. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem a nagy rendszerek szétverésével és privatizálásával, hanem az égbe szökő korrupció megfékezésével, ésszerűbb állami fejlesztéspolitikával s a nem feltétlenül szükséges feladatok leépítésével lenne ez lehetséges. De hiszen erről szólnak majd várhatóan a kétharmados törvények, amelyekre, ha felhatalmazást kap hozzá a kormányzó erő, sor is kerül majd.

A pénz

A statisztikai számbavétel többnyire pénzben fejeződik ki a gazdaságban. Mi is valójában a pénz?

Ha visszagondolunk történelmi tanulmányainkra, a pénz az elmúlt évezredekben gyakorlatilag a nemesfémekből vert érméket jelentette. A klasszikusok számára is, - akárcsak a marxista gondolkodásban, - a pénz az arany volt, tehát valami érték-dolog.

A modern gazdaság pénze már hitelpénz. Nincs nemesfém-tartalma, de fedezete sem. Ez az elmúlt két évszázadban fokozatosan alakult ki.

A váltó fogalma korábban is létezett, pénzre szóló követelést jelentett. A bankárok ezzel oldották meg a költséges pénzszállítás elkerülését, hogy különböző városokban lévő bankok a bank váltója alapján az azt felmutatónak kifizették a szükséges pénzt, vagyis az aranyat

A bankok a náluk lévő aranykészletek fedezete mellett tehát önmagukra szóló váltót állítottak ki, ez forgott a fizetési forgalomban, s csak ritkán került sor arra, hogy a bank „váltóját”, a bankjegyet nemesfémre cseréljék. Hiszen az embereknek a kifejlődő kapitalizmus kapcsán nem aranyra, hanem árura volt szükségük. S ha ezt a bankjegy fejében is megkapták minek kellett volna aranypénzt bocsátani a forgalomba? Ez a felismerés hamarosan ahhoz vezetett, hogy a bankok eltekintettek a valuta aranyfedezetétől, pontosabban, a teljes aranyfedezettől. Ehelyett létrehozták a bankok bankját, a nemzeti bankokat vagy

más néven jegybankokat. Ezt felruházták a bankjegykibocsátás jogával, s egyben államilag -törvényileg- garantálták, hogy az állam ezeket a bankjegyeket elfogadja adófizetésre. Így a jegybankok által kibocsátott bankjegyek- amelyeken a jegybanki vezetők aláírását napjainkig megtalálhatjuk- nemzeti fizetőeszközként forognak. Természetesen nem kell megjeleníteniük bankjegyként, számlapénzként is elláthatják feladatukat. Gyakorlatilag csak a kiskereskedelemben szükségesek, de a modern világban már erre is kitalálták a pénzhelyettesítőket (bankkártyák).

Ma már a pénz a bankrendszer által teremtett, hitelből született eszköz.

A pénz: voucher, utalvány a javakra, az árukra és a tőke -javakra egyaránt. Akinek a kezében van, az részesülhet az anyagi javak áldásából is. . A tőkét, láttuk, Marx úgy definiálta, mint *pénzt szülő pénzt*. S valóban, amikor pénzünket a bankban tartjuk betétként, *kamatot* kapunk érte. Ha nagyobb, mint az infláció, akkor *reálkamatot* realizálunk. Ha annyit, mint az infláció, akkor legalább őrzi értékét a pénzünk. A modern hitelpénz betölti a pénz funkcióit. Mint láttuk, a forgalom eszköze. A pénzen meg lehet vásárolni a reáltőke-javakat, s a termeléshez szükséges nyersanyagot és energiát, és „bérelni” lehet a működtetéséhez szükséges humántőke munkaerejét.(Talán ez a megfogalmazás a leghelyesebb a munkaerő -piaci ügylet meghatározására). Hitelviszonyokban fizetőeszköz a pénz, amikor hitelt törlesztjük. Képviselet felhalmozott értékeket is, - a felhalmozás eszközeként. Ilyenkor pénzt szülő pénz, hacsak nem a matracba dugjuk. Ekkor ugyanis az infláció arányában veszít értékéből. Ezért az emberek többsége a pénzét bankba teszi, vagy valami könnyen pénzzé váltható (likvid) értékpapírt vásárol rajta. Mennél likvidebb formában van a pénz, annál kisebb hozamot hoz. A folyószámlák általában nem kamatoznak. Lekötött betétként már igen. De a hozamot is azért hozza a pénz, mert valakinek szüksége van e pénzre a reálgazdaságban. *Önmagában, a tőke-javak nélkül nem tud értéket termelni*. Végzetes félreértés, amit az egyik banki reklám így fogalmazott meg : „A pénzem dolgozik helyettem”. Ez a félrevezetés csak arra

jó, hogy elkendőzze a tényt: munka nélkül nincsen érték. Elhiteti az emberekkel, hogy el lehet kerülni a Biblia igazságát: „Arcod verejtékével keressed kenyeredet.” Az ily módon manipulált társadalomban nincs becsülete a munkának, csak a pénznek. Ez vezet ahhoz, hogy pénzt bármi áron akarnak szerezni az emberek, ami teljesen demoralizálja a társadalmat.

Pénzben fejezzük ki a termékek, termelési tényezők árát, így a pénzegység értéke- az árszínvonal reciproka. A pénz ezen keresztül értékmérő funkciót is betölt. A modern hitelpénz tehát teljes értékű pénz

A bankrendszer a pénz megsokszorozására képes. A szabályozás értelmében a bankoknak betétet kellett képezniük a jegybanknál (jegybanki tartalékok), s a többi pénzt kihitelezhatték. Mivel mindenki a bankok közreműködésével fizet (a vállalkozói szférában), mindig van egy számla-állomány a bankoknál, ami a kötelező jegybanki betéten túl, ismét kihitelezhető. Ezt hívjuk multiplikátor hatásnak. A modern pénz a hitelművelettel születik, s a hitelek visszafizetésével szűnik meg

A pénznek alkalmasnak kell lennie a különböző országok közötti áruforgalom lebonyolítására. Ez a pénz *világpénz* funkciója. Valójában nem minden valuta képes erre, mert a partnerek a nemzetközi kereskedelemben olyan valutát fogadnak el fizetés fejében, amelynek értékállóságában megbíznak. A nemzetközi fizetések valutája napjainkban legfőképpen a dollár, s csak kisebb hányadban jelenik meg az euro, a jen, font a svájci frank. A valuták egymásra való átváltási arányát árfolyamnak nevezzük.

A gazdaságpolitika „mágikus négyszöge”

Azt megállapítottuk, hogy a gazdaság az emberért van, ezért célja az emberi szükségletek jobb kielégítése. Ennek érdekében kell, hogy működjék a piac, s

adott esetben ennek érdekében kell az államnak is beavatkoznia a piac spontán működésébe.

Ahhoz, hogy a társadalomban jólét legyen, arra kell ügyelni, hogy mindenki találjon jövedelem-szerzésre alkalmas munkát. Napjainkban, amikor a lakosság 90%-a bérből és fizetésből él, ez különös súllyal jelentkezik. (Bő 100 évvel ezelőtt még majdnem fordított volt az arány!) Az is fontos, hogy a jövedelmének értékét ne vigye el az áruk állandó emelkedése. A gazdaságpolitika célja tehát a reál GDP emelése, az árszínvonal stabilitása és a maximális foglalkoztatás mellett. Ehhez még egy szempont társul a modern, globalizált világgazdaságban: a gazdaságból kiáramló és beáramló jövedelmeknek biztosítaniuk kell a fizetési mérleg egyensúlyát biztosítsák. Hiszen, ha valaki jövedelemhez jut, vásárolhat rajta import terméket is. A világméretű munkamegosztás révén, a nemzetközi kereskedelemmel a hatékonyság emelhető. Vigyázni kell azonban arra, hogy ez az import az export révén lehetőleg finanszírozható legyen. Erre a szempontra ügyelnie kell egy állam gazdaságpolitikájának. A piac spontán alakulása ugyanis bizonyos országokat tartós hátrányos helyzetbe képes hozni, amikor is a hiány adósságok felhalmozásához vezet, s a valuta *leértékelését*, az árfolyam csökkenését válthatja ki. Ez előbb-utóbb az emberek elégedetlenségét váltja ki, mivel visszahat az árszínvonalra s inflációt okoz.. Ezért a politikának ügyelnie kell a külgazdasági kapcsolatok kiegyensúlyozottságára is.

Fordítsuk most a figyelmünket a foglalkoztatásra és az inflációra!

A foglalkoztatottság

Értelemszerűen, ha a GDP nő, akkor növekszik a foglalkoztatottság is. És fordítva! Az, hogy a viszony a két mutató alakulása között milyen, nagyban függ a technikai-technológiai feltételektől. Az ipari fejlesztés szakaszában az ember gyakran felcserélhető a technikával, beruházással helyettesíthető. Így a termelés-növelés nem biztos, hogy foglalkoztatottság emelést is jelent. Az egy főre jutó

termelést *termelékenységnek* nevezzük. A fejlődés ma már nagyobb részt a termelékenység emelkedéséből adódik. *Extenzív fejlődés* az, ha újabb munkaerő-források bevonásával nő a termelés, *intenzív fejlődés*, ha a termelékenység emelkedéséből fakad. Nyilván ott, ahol a szolgáltatási ágazatok kerülnek túlsúlyra a gazdaságban, a munkaerő-igény kevésbé lesz kiváltható. Minden esetre, a technikai fejlődéssel egyre kevesebb munkaerőre van fajlagosan szükség. Ez megnyilvánul a törvényes munkaidő rövidülésében, és a társadalomban inaktív- nem dolgozó- rétegek arányának megnövekedésében. Utóbbihoz számos egyéb tényező is hozzájárul. Egyrészt, a várható időtartamok növekedésével nő a társadalomban a nyugdíjas rétegek aránya. Másrészt a humántőke kiképzése is hosszabb időt vesz igénybe. A fiatalok tovább tanulnak, s később lépnek a munkaerő-piacra. A foglalkoztatottságot a munkaerő-piacon munkát találók arányával mérjük. *Munkanélkülinek* nevezzük, aki keres, de nem talál munkát. Nem tekintjük a statisztika munkanélkülinek, aki nem is keres munkát. Ez úgy lehetséges, hogy van egyéb jövedelem forrása, pl. tőkejövedelem, vagy az aktívak által adókból fizetett állami segély, vagy a családjából valaki eltartja. (háztartásbeli). Így adódik, hogy Svájcban, ahol arányában kevesebb nő dolgozik, mint hazánkban, kisebb a női munkanélküliség, mint nálunk. Nem biztos, hogy a mai korban a svájci nők ezzel teljes mértékben elégedettek. A magas jóléttel bíró társadalmakban egyre kevesebb munkát igényel a háztartás. Így elhangzott el a jólétben élő Svájcban, hogy „jó a magyar nőknek, mert dolgozhatnak.” A munka valóban az önmegvalósítás egyik formája. De nem ez az oldala jelenik meg, amikor mindenkinek dolgoznia kell, mert másképp nincs megélhetése. A szocializmus a kétkeresős család modelljére épült fel, ahol egy személy alig tud eltartani egy családot, fenntartani egy lakás rezsijét, és gyermekeket is nevelni. Ennek hatása bér- és jövedelmi viszonyainkban a mai napig érezteti hatását.

Fontos megjegyezni, hogy a statisztika számításba veszi a *részmunkaidőben* dolgozókat is. Aktív, aki hetente akár csak egy órát is dolgozott! Sokszor

olvasunk ugyanis elmarasztaló statisztikákat Magyarországról, mi szerint a mi foglalkoztatási adataink erősen alatta maradnak a nyugati országokénak. Meg kell jegyeznünk, hogy ez azért van, mert ott jelentős arányú a részfoglalkoztatás. Ha ettől eltekintünk, az aktivitási ráta ugyanolyan Magyarországon, mint az EU-ban! Felvetődik természetesen a kérdés, hogy nálunk miért ilyen alacsony a részmunkát vállalók aránya?? (Egy ötöde csupán a nyugat-európai átlagnak!) Talán a munkáltatók nem kínálnak elegendő lehetőségeket? Ez is biztos igaz. De egyszerűbb magyarázatot találhatunk erre: Magyarországon olyan alacsonyak a munkabérek a nyugati bérszínvonalhoz képest, hogy az emberek inkább a 8 órás munkaidőt választják, hiszen abból is nehezen élnek meg. Ez az alacsony bérszínvonal egyben arra is magyarázat, hogy nem tud olyan mértékben fejlődni a szolgáltatás, mint másutt: mert nincs miből megfizetni. Ez ismét csak szűkíti az elhelyezkedési lehetőségeket. Tehát véletlenül se az a kép alakuljon ki bennünk, hogy a magyar netán kényelmes nép! Hogy megérdemeljük a sorsunkat, mert nem dolgozunk eleget...A nemzetközi statisztika szerint éppen annyi munkaórát dolgozik – már akinek van munkahelye-, mint a közismerten munka-szerető amerikaiak! Az a helyzet, hogy kevés a munkaalkalom. S ezért bizony nem maguk az emberek, hanem a társadalmi rendszer a felelős. Egyrészt az, hogy a korábbi rezsim olyan erőltetett foglalkoztatást hozott létre az erőltetett iparosítással, ami a piacgazdaságra való áttérés után „eladhatatlanná”, feleslegessé vált. Másrészt nem tette lehetővé megtakarítások keletkezését, amelyből a gazdaságba befektethető tőke halmozódott volna fel. A rendszerváltozás után Magyarországra jelentős külföldi tőke áramlott be. Ez azonban magas termelékenységgel dolgozik, s a magyar munkaerőnek csak a 20 %-át foglalkoztatja, holott a cégek tőkéjének *felét* teszi ki.

Az alacsony bérek, amelyek idevonzották a külföldi tőkét, s amit emelni éppen azért nem lehet, mert azzal fenyegetne, hogy ezek a cégek más telephelyet keresnek, egyszersmind a továbbfejlődés akadályát képezik. Nem jelentenek kellő piacot a hazai termelés számára, így a foglalkoztatást is visszafogják. A

helyzetben csak nagyon lassú, szívós munkával lehet változtatni. Fontos azonban a helyes önértékelésünkhöz, hogy lássuk, mi, minek a következménye. Nem lusták vagyunk, csak a történelem kárvallottjai. A 45 éves kommunista kísérlet mai napig érezteti rajtunk káros következményeit.

A munkanélküliségnek számos változata van:

- súrlódásos
- strukturális,
- frikciós
- szezonális

Egy-egy térségben, ahol megszűnik egy iparág, nyilván munkaerő fölösleg jön létre, hiszen a térbeli mobilitás korántsem egyszerű. Különösen nem Magyarországon, ahol jellemző a saját lakástulajdon, még a viszonylag szegényebb vidékeken is. Így aztán nehezebb a helyválttatás. Kinek lehetne eladni azokat a lakásokat jó áron- és venni helyette másikat, a munkahelyhez közel- amelyek olyan helyen vannak, ahol nem talál a polgár munkalehetőséget? A másik ok: Vannak megszűnő szakmák. Ezekből az átképzés nem könnyű. Kohászból nem lesz ápolónővér. A munkahely változtatása is átmeneti munkanélküliséget okoz. Az idénymunkásoknál meg-mint a mezőgazdaság, építőipar-, szezonálisan ingadozik az alkalmazás.

A foglalkoztatottság számos társadalompolitikai szempontból fontos. Az értelmes élet része a tevékenység. A közgazdaságtudomány azonban értelemszerűen a humántőke újratermelése szempontjából közelít. Olyan jövedelmet biztosító foglalkoztatást kell elérni, amely magas hozzáadott értékű termékek előállítására tesz képessé. A foglalkoztatási szerkezet tehát szoros kapcsolatban van a képzéssel, oktatással. Mind az alul- mind a túlképzés munkanélküliséget eredményezhet. Ámbár látni kell, hogy nem redukálhatjuk a képzést a munkaerőpiac szükségleteinek kiszolgálására, hiszen az ember nem

redukálható termelési tényezővé, a munka-szakaszon innen és túl is kell, hogy az oktatás tartalmas élethez segítse.

A munkanélküliség vizsgálatakor külön figyelemmel vannak az ifjúkori munkanélküliségre. Régi paraszti bölcsesség, hogy amit Jancsi nem tanul meg, azt János sose fogja tudni. Eléggé aggasztó jelenség, hogy Európa déli részén, ahol a társadalom a legjobban előregedett, a legnagyobb a 15-20 éves korosztály munkanélkülisége.

Csoda-e ha ezen országokban kevés gyerek születik? Hiszen, aki van, az se talál munkát... Magyarországon is komoly probléma az ifjúsági munkanélküliség. Erre jobban oda kellene figyelni a gazdaságpolitikánknak, hiszen a mai fiatalokból lesznek a jövő középkorú polgárai, s mit várhatunk akkor tőlük, ha nem készülnek fel a munkás évekre?

Azt mindenképpen el kell fogadni, hogy a mai világban mindenkinek, mint jó papnak, holtig kell tanulnia. Az un. life long learning, az életen át tartó tanulás az EU egyik alapelve az oktatáspolitikában, hiszen a folyton változó világhoz csak folyamatos tanulással lehet alkalmazkodni.

Európa legnagyobb gondja napjainkban éppen a magas munkanélküliség.

Mégis, az Európai Központi Bank fő feladatának az *infláció* elleni küzdelmet tekinti.

Az infláció.

Ami a foglalkoztatást és az inflációt összekapcsolja, az un. Philips görbe tétele.

Az infláció és a foglalkoztatás között a közgazdaság- tudomány ugyanis azt az összefüggést állapította meg, hogy egy kis infláció „megengedésével” a foglalkoztatás és így a GDP növelhető. (Ez volt a már említett Keynes-i gazdaságpolitika egyik fő tétele.) Ha ezt koordináta rendszerben ábrázoljuk, a függőleges tengelyen az inflációt, a vízszintes tengelyen a foglalkoztatást, egy

emelkedő görbét fogunk kapni. Ez jelzi, hogy a magasabb árak által kiváltott nagyobb termelési érdekeltség növeli a foglalkoztatást is.

Az infláció az átlagos árszínvonal emelkedése. Üteme alapján beszélhetünk lassú, gyors, vágózó és hiperinflációról. A hiperinfláció bajnokai között van hazánk. Mindkét világháború után az első helyen szerepelt a „világranglistán” A német gazdaság is súlyos inflációt élt át. Világosan látszik, hogy az anyagi javak pusztulása és a velük szemben kibocsátott jövedelmek közötti aránytalanság vezetett e tragikus társadalmi következményekhez vezető folyamatokhoz. Az infláció legsúlyosabb hatása a jövedelmek és vagyonok drasztikus átrendezése, a széthúzóadás növekedése. Aki szegény, az még szegényebb lesz, míg egyesek ebből a helyzetből is hasznot tudnak húzni.

Az árak és jövedelmek közötti arány két oldalról sérülhet: nem a szükségletekre termelnek, hanem a háborús pusztítás céljaira, tehát kevés lesz az áru, s ugyanakkor több pénz kerül ki a gazdaságba, mint áru. Tehát az áru oldal kisebb, a pénz oldal pedig nagyobb lesz. A túlzott kereslet az infláció egyik kiváltó oka. A másik ok: a termelési költségek általános drágulása. Jelentheti azt, hogy a bérszínvonal a termelékenység növekedéssel nem arányosan emelkedik, s ezt a tőketulajdonosok nem „nyelik le”, vagy a termeléshez szükséges anyag illetve energia árának egyoldalú megemelése révén, amit aztán a feldolgozóipar tovább hárít a fogyasztókra. Ennek értelmében *beszélünk költség nyomta ill. kereslet húzta (cost push , demand-pull) inflációról.*

A Philips –görbe érvényessége az olajár-robbanás utáni időkben megkérdőjeleződött. Hiszen az akkor kialakuló világméretű infláció egyáltalán nem azt jelentette, hogy a kereslet -húzta infláció nagyobb profitot jelent a termelőnek, s így szívesen foglalkoztatnak a vállalkozók több embert, hanem, hogy növekedtek a költségek, amit tovább kell hárítani, s ez inkább még szűkíti a keresletet... Ennek eredményeként kialakult a hetvenes években a stagnálás és infláció együttese, a *stagfláció.*

Az elmélet azt a (téves) következtetést vonta le, hogy az állami beavatkozás mondott csődöt. A teremtett többlet-kereslet vallott –úgymond- kudarcot, mert csak áremelkedést eredményezett. Ezért megerősödtek az állami beavatkozás visszaszorítását szorgalmazó elméleti irányzatok. Pedig a világméretű inflációban nagyobb szerepe volt az energia-árrobbanásnak, s tovagyrúzó áremelő hatásának. Ezt pedig a piaci monopóliumok, az OPEC akciói eredményezték, ahol a piaci érdek az olajtermelő államok érdekével párosult. A világméretű infláció újraosztotta világméreteken is a folyó jövedelmeket és a vagyonokat. Nyertesei az olajtermelő országok, a nagyon korszerű technikát gyártó vállalkozók lettek, (akik tovább tudták hárítani a költségemelkedést a felhasználókra, sőt, ezen a jogcímen annál kissé nagyobb áremelést is elértek, pl. az NSZK ipara), valamint a nagy dollár-adósok, akiknek az adóssága részben elértéktelenedett (pl. az USA).

Egyértelműen a folyamat vesztesei voltak a fejlődő országok és a közép-európai országok, így hazánk is. Hiszen a megvásárolt technikát meg kellett fizetni, az olajszámla meg- ha kicsit visszafogottabban is, de jelentkezett a szovjet-magyar kereskedelemben. (A szovjetek a bukaresti árelv miatt csúsztatva, öt éves átlag alapján vették át a világpiaci árakat. Így a KGST-kereskedelemben kissé tompítva volt érzékelhető az árrobbanás. De a négy-ötszörös áremelkedés- a tízszeres helyett- is éppen elég volt a kisebb közép-európai országok cserearányainak drasztikus romlásához.) (Cserearány: az import és exportár-változások hányadosa)

A fizetési mérleg

A fizetési mérleg minden határon átmenő pénzmozgást felölel. Ne feledjük, nem csak a vállalkozók, vagy az állam, de a magánszféra döntése is hatással van rá. Ha mindenki külföldön tölti szabadságát, s kevés turista jön hazánkba, a fizetési mérleg passzívum irányába fordulhat. Ha a magánszektor devizában vesz fel

lakáshiteleket, éppúgy hozzájárul a passzív fizetési mérleghez, mint az eladósodott állam, amely külföldi forrásból finanszírozta magát.

A folyó tételek közé tartozik a termékek és szolgáltatások exportja és importja, a külföldi vállalkozások átutalt nyeresége-és a kamat-átutalások, a munkabér és nyugdíj átutalások, segélyek és egyéb egyoldalú transzferek.

A tőke-tételek: a felvett és törlesztett hitelek, a beáramló és kiáramló direkt tőkeberuházások, valamint a rövid lejáratú tőkemozgások, a forró pénzek áramlása. A mérleg egyenlegező tétele a nemzeti banki valutatartalékok alakulása. Úgy kell értelmeznünk, hogy a folyó tételeket- amelyeket mindenképpen ki kell fizetni, abban a valutanemben, amit a szerződés előír, biztosítani kell a hazai valuta átválthatóságát. Ezt az teszi lehetővé deficités folyó mérleg esetén, hogy a beáramló tőke fedezi. Ha mégsem elég a tőkemérleg egyenlege a folyó mérleg-rész egyenlegének fedezésére, akkor bizony a nemzeti banki devizatartalékok fognak csökkenni. S fordítva is így van ez: ha több tőke áramlik be, mint a folyó forgalomhoz szükséges, akkor az lecsapódik a devizapiaci tartalékokban. A devizatartalékok változása a fizetési mérleg *egyenlegező tétel*. Ezért a mérleg mindig formailag egyensúlyban van. De hát ez jogos is így. Hiszen soha nincs ingyen ebéd. A hiánnyal küzdő folyó fizetési mérleg azt jelenti, hogy valaki meghitelezte a gazdaság folyó többletfelhasználását, a tőkemérleg hiánya pedig azt jelzi, hogy valamiért a külföld nem kíván a korábbi mértékben hitelezni, esetleg megnőtt a hazai hitel-kihelyezési hajlandóság. Minden esetre a devizatartalékok alakulása fontos pénzügy-politikai indikátor! Csökkenése azt jelzi, hogy rövidesen a külső finanszírozás korlátaiba ütközik a gazdaság, mert kívülről nem kap több hitelt, s a hazai teljesítmény nem elég az import exportból való finanszírozására. Ezért a tőkepiacok- ha csökken a tartalék- általában visszavonulót fújnak. Ez meglehetősen prociklikus hatású, mélyíti a problémát. Amikor legjobban kellene a hitel, akkor csökken. Ezért szoktak a pénzpiaci szereplők az IMF-re hagyatkozni, ezért követelik, hogy az országnak legyen IMF-hitel-kapcsolata,

hogy ezek a szakértők elvégezzék a pénzpiaci hitelezők számára annak felmérését, hogy érdemes-e nekik hitelezni az adott országot, és kikényszeríthessék az adósságszolgálat teljesítéséhez szükséges megszorításokat egy –egy országból. Ebben a cipőben járt Magyarország több alkalommal is, legutóbb 2008-ban, s ezt szorgalmazzák 2010-ben is.

A tartalékok nagysága tehát fontos nemzetközi mutatószám. Ennek alapján mérik első közelítésben egy ország hitelképességét. Érthető, hiszen az individuális hitelezők így látják biztosítottnak az általuk nyújtott hitelek térülését. Az első 25 évben a valuták közötti árfolyam stabil, de kiigazítható volt. 1976 után a lebegő árfolyamok rendszere jött létre. Ebben ma már nincs hivatalos kötelezettsége a az országnak, hogy tartsa stabilan valutája árfolyamát, de természetesen a piaci szereplőknek erős érdeke fűződik ehhez. Hiszen, láttuk, nehéz úgy kalkulálni, hogy nem tudjuk, mennyit ér majd a valuta hazai pénzben, amit megszerzünk. Kialakultak pénzügyi technikák, üzleti konstrukciók az árfolyamkockázatok fedezésére. Nagyarányú piaci torzulások esetén azonban - mint ezt 2008-ban láthattuk- ezek sem óvnak meg a válságoktól. A nemzetközi pénzügyi rendszer ezért további javításra, tökéletesítésre szorul.

Mindenesetre az országok gazdaságpolitikájának igen oda kell figyelnie a fizetési mérleghelyzet alakulására. Hazánk számára éppen a fizetési mérleghelyzet, a felhalmozódó és nehezen megújítható külföldi adósságállomány jelentette a közelmúltban a legsúlyosabb problémát.

A külföldi adósságállományt a GDP-hez szokták viszonyítani. Hiszen a gazdaság, ha a növekedés fázisában van, növekvő adósság-állományt is el tud viselni, ha a GDP ennél nagyobb mértékben emelkedik. Ez azt jelenti ugyanis, hogy a tőkeimport nagyobb teljesítményeket generált, s így mindenki jól járhat vele. Fontos, hogy ezek a nagyobb teljesítmények a fizetési mérlegre is pozitívan hassanak, azaz, a tőkeimporttal növekedjék az ország nemzetközi versenyképessége. Akkor a tőkeimport-többlet elviselhető. De csak akkor! Ha tőkeimportból hazai fogyasztást finanszírozunk, az biztos út az államcsőd felé.

Nemzetközi gazdaságtan

A makroszintű gazdaságpolitikának a GDP, foglalkoztatottság az infláció és a fizetési mérleg a sarokköve. A fizetési mérleg illeszti be a nemzetgazdaságot a világgazdaságba.

A termelési tényezőkön alapuló növekedési elmélet induló modellje zárt gazdaságot tételez fel. Adottnak veszi egy ország határain belül lévő reál és humán tőkét, s az adott lakosság szükségleteire való termelést szervezi meg. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a realitásokhoz, fel kell oldanunk ezt a feltételezést.

Már a GDP statisztikai számbavételekor megállapítottuk, hogy nemcsak hazai javakat fogyasztunk, s nem csak a hazai piacra termelünk. Az önellátó gazdaságot autark gazdaságnak nevezzük, A hatékonyság növelésének igénye arra készíti az országokat, hogy ezt az autarkiát feloldják. Oda adjanak el, ahová a legkedvezőbben tudnak, s az így szerzett pénzen onnan vásároljanak, ahol legkedvezőbbek az árak. Természetesen az autarkia feloldásának kényszerű motivációi is vannak, hiszen nem minden természeti kincs áll rendelkezésre a termeléshez az országon belül. Gondoljunk csak arra, hogy Japán vagy Európa korántsem önellátó energiahordozókból, így azokat mindenképpen külföldről kell megvásárolnia. Hazánk is csak mintegy negyven százalékban képes önellátásra. Így mi is függünk az energia-szállítóktól. Szem előtt kell azonban tartani, hogy minden ilyen függés kétoldalú. Az energia-exportőröknek ugyanis szükségük van a felvevő piacra, s így csak elméleti lehetőség, hogy nem adják el az olajat, vagy gázt. Minden esetre a nyitottság részben önkéntes, részben kényszerű.

A közgazdaságtan az un ricardói *komparatív előnyök elméletével* magyarázza, hogy mindenképpen érdemes kereskedni, akkor is ha nem feltétlenül muszáj. A

nemzetközi kereskedelem fejlődéséből ugyanis gyakorlatilag *minden ország* profitál. Nincs tehát alternatívája a kereskedésnek.

Ricardo az angol klasszikus közgazdászok egyike. Elméletének lényege, hogy még azoknak az országoknak is érdemes belépniük a nemzetközi kereskedelembé, amelyek minden termékük termelésénél alatta maradnak a hatékonyságban a másik országhoz viszonyítva. Ugyanis, mondta a tudós, az országokban termelt termékeket rangsorba lehet állítani, hogy mihez kedvezőbbek az adottságok, s mit tudnak- önmagukhoz képest –kedvezőbben előállítani. Ha sikerül a „sor végén” állókat lecserélni a külkereskedelemben, úgy, hogy valami olyasmit adnak el külföldön, amit *önmagukhoz képes* gazdaságosan tudnak termelni, akkor erőforrásaikat a kevésbé hatékony területről átcsoportosíthatják a viszonylag hatékonyabb ágazatokba, s így mindenképpen jobban járnak, mint ha nem kereskednének. Az ország számára rendelkezésre álló javak összege a nagyobb hatékonyság következtében nőni fog.

Arról természetesen nem szólt Ricardo elmélete, hogy a termelési tényezőket, s így a tőkét nemcsak a nemzeti határokon belül lehet mozgatni. A modern világgazdaságban azonban éppen az a jellemző, hogy a tőke világméretben mozog, s oda megy, ahol számára a termelés abszolút értelemben leggazdaságosabb. Ebben az esetben nyilván a fogadó ország GDP-je megemelkedik, valószínűleg a foglalkoztatottság is nő. Nagy kérdés azonban, hogy mi történik abban az országban, ahonnan a tőke elvándorol. Találnak-e ott megfelelő munkalehetőséget az elhelyezkedni akarók,- esetleg azáltal, hogy a munkaigényes szolgáltatási ágak fejlődnek. Ennek a függvénye, hogy a társadalmi jólét mind a tőkeexportőr, mind a tőkeimportőr országokban együtt nézve, nő-e, vagy csökken.

Mindenesetre a külkereskedelem feladata, hogy felkínálja az optimális vételi és eladási lehetőségeket a termelőknek és fogyasztóknak. Ehhez azonban olyan

pénzügyi rendszer kell, amely a különböző országok vállalkozóinak a kalkulációt lehetővé teszi, azaz, az egyes országok valutáit összekapcsolja.

Amint ezt a pénzzel kapcsolatosan megfogalmaztuk, a *nemzeti pénzek közötti arányt árfolyamnak* nevezzük.(Itt kissé következetlenül, nemzeti pénznek nevezzük az eurót is, amely az EU közös valutája)

Mi határozza meg egy valuta árfolyamát a másikkal képest?

Egyszerű dolog volt ez akkor, amikor a valuták tényleges, de legalább is deklarált *aranyfedezettel* bírtak. Ekkor ugyanis az ún. *aranypontok* szabályozták, hogy a valutaegység deklarált aranytartalma alapján adódó árfolyamtól mennyire lehet eltérni. Ha ugyanis a valuták átváltási aránya bizonyos szint alá süllyedt, a pénz tulajdonosai kérhették a kibocsátó jegybankot, hogy azt aranyra váltsa át. Meghatározható volt ennek alapján az átváltási arányok kilengési sávja, ezek voltak az említett aranypontok.. E pontokat a szállítási, őrzési költségek határozták meg, tehát „kordában tartotta” a rendszer az árfolyamokat. Lehetett kalkulálni a nemzetközi kereskedelemben, hogy mi mennyi, megéri-e más országban venni vagy eladni.

Az első világháború alatt azonban fel kellett függeszteni a valuták belső átváltását. Nemhogy aranyat, árut se lehetett kapni a pénzért, felemésztették a termelési tényezők nagy részét a hadikiadások. A nagy hadiszállítók az USA cégei voltak. Fokozatosan átszivattyúzták a háborús felek arany- és nemesfém készleteit Amerikába, így nyilván formálissá vált a valuták aranyfedezete. (Ahogy az egyszeri anekdota mondja: Miért nem harangoznak? Száz oka is van annak!... Az első: mivel nincs harang...) (A többi magyarázat nyilván fölösleges!) Formálisan mégis megmaradt az úgynevezett aranyparitás a nemzetközi elszámolásokban, de amikor kitört a nagy válság, ezt a külső konvertibilitást is fel kellett függeszteni. Így egy bő évtizedig „szabad verseny” alakult ki, az országok leértékelték hazai valutájukat, versengve. Miért? Mert így egy megszerzett külföldi devizáért több hazai valutát kaptak, s ösztönözve voltak a hazai termelők az exportra.(*Devizának* nevezzük a más ország

valutájára szóló követelést, *valutának* a más ország pénzét.) Csakhogy ezt a többiek is követték, s így egy értelmetlen folyamat ment végbe, amelynek eredményeként senki nem járt jobban. Viszont azt elérték, hogy a külkereskedelem csökkenjen, hiszen mindenki bizonytalanná vált. Érdemes-e venni, vagy eladni? Nem lehetett reálisan kalkulálni. Így a nemzetközi munkamegosztásból eredő előnyök elvesztek. A gazdasági növekedés üteme a válság után is alacsony maradt a vezető gazdaságokban. Kialakult Európában az ún. barter kereskedelem, ahol gyakorlatilag árukosarakat cseréltek árukosarakra. Magyarország elsőként bevezette a kétoldalú klíringet a Svájci Nemzeti Bank és a Magyar Nemzeti Bank között. Ez azt jelentette, hogy az üzleti partnerek a saját devizájukban kapták meg a nemzeti bankoktól az export ellenértékét, a két bank pedig egymás között egy elszámoló valutában- klíring svájci frankban- tartotta nyilván a követeléseket. Ez a módszer elterjedt egész Európában Így láncolta magához a náci Németország is partnereit, hiszen a klíringköveteléseket csak az adott kétoldalú kapcsolatban lehetett levásárolni. (Érdemes megjegyezni, hogy ugyanezt a gyakorlatot folytatta a későbbiekben a Szovjetunió is a csatlós államokkal.) A világpiacon széttöredezett és beszűkült.

Ezért, bár még dörögtek a fegyverek, a vezető hatalmak 1944-ben összeültek az amerikai Bretton –Woods-ban, hogy körvonalazzák a jövő valutarendszerét.

Az új rendszer a dolláron alapult. A dollár a jegybankok számára továbbra is beváltható volt a FED-nél, az USA jegybankjánál aranyra- de csak addig, amíg ezt komolyabb mennyiségben meg nem próbálták. 1971-ben ugyanis megszüntette a FED egyoldalúan a dollár aranyra való beválthatóságát. Addig azonban nagy volt a bizalom a dollárban, s hozzá képest rögzítették a valuták paritását. Létrehoztak egy intézményt, a Nemzetközi Valutaalapot, angol nevének rövidítésével, az IMF-et. Ez az intézmény volt hivatva az egyes országokat hitellel kiegészíteni, ha átmeneti fizetési mérleg nehézségeik keletkeztek. A strukturális egyensúlytalanságok kiküszöbölésére a Világbank szolgált. Mondani se kell, ez utóbbi csak igen töredékesen tudott eleget tenni

feladatának. Valójában az IMF szerepe is változott az idők folyamán. Ma már inkább ernyő-szervezet, garancia a nemzetközi bankok számára, hogy kölcsönt adhatnak egy-egy országnak, a fizetési mérleghiányai fedezésére. Ezt a garanciát, vagy hitelt komoly feltételek alapján adja az IMF. Az országnak egy programot kell kidolgoznia arra, hogy hogyan kíván kikerülni a „gödörből”, s ezt az IMF szigorúan ellenőrzi. Magyarország többször rászorult a Valutaalap „mentőakciójára”: 1982-ben, 1990-ben, s 2008-ban is.

Az IMF tagjai olyan országok lehetnek, amelyek valutájuk konvertibilitását garantálják. Ennek több fokozata van: a folyó tételekre és a tőketételekre is lehet értelmezni. Azt jelenti, hogy egy ország legalább a folyó tételek szabad átutalását mindenképpen garantálja. A tőke-tételekben is törekszik erre, de itt lehetnek korlátozások kezdetben. (Ha már bevezették az un. teljes konvertibilitást „gyakorlatilag nem lehet visszalépni.: Hazánk 2001-ben nyilvánította ki ezt a készségét, hetven évvel azután, hogy az akkori magyar valuta, a pengő konvertibilitását a Nagy Válság idején felfüggesztették.)

1990 után nagyon markáns változásoknak voltunk tanúi a világgazdaságban. A Washingtoni Konszenzus alapján szabadon áramló tőke, a létrejött WTO, a a Világkereskedelmi Szervezet, a nemzetközi kereskedelem szabályozó intézménye, ami új helyzetet teremtett. Ennek tevékenysége ugyanis a szolgáltatásokra is kiterjed, s mivel a pénzügyek is szolgáltatások, a WTO-nak igen nagy a szerepe a tőkemozgások liberalizálásában. Hiszen a tőkemozgások valójában pénzügyi szolgáltatások, s a pénzzel való kereskedést is liberalizálni kívánják- főként a nagy pénzügyi hatalmak. Míg az első világháború előtt a magántőke -beruházások jelentették a nemzetközi tőkemozgást, a két világháború között, szinte 1990-ig, a hitelkapcsolatok, ezen belül is az államközi hitelezés vált dominánssá. 1945 után kezdetben a nemzetközi szervezetek hitelei, majd a hetvenes évektől a magánbankok hitelei játszottak kiemelkedő szerepet a tőkeáramlásban. Lassan aktivizálódtak a nagy cégek is, elsősorban Amerikában, és leányvállalatokat hoztak létre. Így kerültek meg a védővámokat,

amelyet az európai integráció bevezetett. 1990 után megindult az intenzívebb direkt tőkeberuházások áramlása a dinamikusan fejlődő, úgynevezett felemelkedő gazdaságok (emerging economies) felé. Ismét nagy szerepet kaptak tehát a külföldi közvetlen beruházások (Foreign Direct Investment, FDI). Mind Közép-Európa, mind Ázsia- Kína, India- haszonélvezője lett ennek a tőkeáramlásnak. Ebben döntő része volt a szocialista tervgazdálkodás megszűnésének, annak, hogy a beruházók a továbbiakban nem tartottak a szocialista államosításoktól. Ezen folyamatok eredményeként Kína rendkívül gyors fejlődésnek indult, s a világ egyik vezető hatalmává vált, nem csupán méretei, de felhalmozott hatalmas devizakészletei és termelési potenciálja alapján is. Ez meghatározó lesz a jelen évszázad gazdasági és politikai viszonyaira. *Európa kettős szorításba* került, noha az EU országainak száma 27-re bővült. Versenyképességét az egyik oldalról a magas technikai fejlettségű USA, a másik oldalról a tömegárukat nagyon hatékonyan termelő Ázsia állítja kihívás elé.

A nemzetközi gazdaságtan fontos része a gazdasági integrációk elemzése. Ezek közül a legfontosabb **az Európai Unió**, amelynek jelenlegi formája hosszú folyamat eredménye A Római Szerződés az Európai Szén és Acélközösség intézményéből kifejlődve, vámuniót, majd közös agrárpolitikát irányozott elő, amit 1968-ra többé-kevésbé meg is valósítottak. Ez fejlődött tovább a gazdaság minden területén Európai Gazdaságok közösségévé, majd monetáris unióvá. A sorozatos bővülések vitán felül többsebbeséges, több –körös Európát hoztak létre. Közös valutája, az euro, nehezen tud funkcionálni közös költségvetési politika nélkül. De amíg a z államok gazdasági szerepvállalása majdnem a GDP felének újraelosztására kiterjed, s a közös költségvetés ennek csak egy-két százaléka, addig nehéz közös költségvetési politikáról beszélni. Amíg a politikai integrálódás meg nem valósul, ez nehezen is lesz lehetséges. Hiszen a választópolgárok a nemzeti kormányokat teszik helyzetükért felelőssé, s így

kormányzati szinten nem is tehetnek mást, mint a nemzeti érdeket követik. Ez viszont a költségvetési politikát is meghatározza.

Olvasmány:

Botos Katalin

Az Édentől keletre

Itt, a Lajtán innen, mindnyájan az Édentől keletre vagyunk. Hány éven át volt a vágyott Éden a bécsi bevásárló körút, a londoni Big Ben, a párizsi Eiffel-torony. Ma már szabadon elutazhatunk „Nyugatra” e csodákat látni, ha pénztárcánk engedi.

Csakhoggy Európa nyugati része is keletre van az USA-hoz képest. Nagy, nemzetközi versengés van a világ vezető centrumai között. Vita nincs. Az elsőség nem kétséges. De vajon ez a helyzet annyira determinált, hogy nem lehet változtatni rajta? Hiszen ami az emberen múlik, az lassú, de szívós munkával csak megváltoztatható! Vagy van olyan objektív adottság, amely miatt az amerikai módszerek semmiképp nem kopírozhatók? Egyáltalán: a mai tudás-alapú poszt-indusztriális társadalomban mi van, ami külső adottságoztól, s nem az embertől függ?

Lisszaboni célok

Az biztos, hogy a kesztyűt kénytelen felvenni Európa. Versenyképességét növelendő, ambiciózus célokat tűzött maga elé Lisszabonban.

Gyorsan növekvő, *versenyképes*, tudás-alapú gazdasággal rendelkező, de *szociális kohéziót megvalósító* közösséggé szeretné magát formálni az Unió.¹ Az az Unió, amelynek már mi is a tagjai vagyunk. A célkitűzés lényegében kettős feladatot foglal magában: azt, hogy versenyképesek legyünk a nemzetközi megmérettetésben, de ne adjuk fel, hogy a társadalom tagjai felelősek egymásért, tehát biztosítsuk a szociális kohéziót is. Nem kis feladat e kettő együtt! Vajon kivitelezhető-e? S mi ehhez a magyar gazdaság és társadalom viszonya?

Kedvenc mondásom, hogy *mozgó vadra lövünk*. Igyekszünk alkalmazkodni az EU kihívásaihoz, versenyfeltételeihez, de az utolérendő minta is egyre alakul, változik. A nemzetközi erőközpontok versenye arra kényszeríti Európát, hogy a vágyott Éden szabályai szerint játsszon. A kérdés csupán az, hogy másolhatóak-e ezek a szabályok? S vajon mi, magyarok, képesek vagyunk-e ezen szabályoknak megfelelően versenyképes gazdaságot teremteni?

A jelen tanulmányban azt szeretném körüljárni, hogy miben is rejlik a mintaállam sikerének titka. Adataim az ECB, az Európai központi Bank 2003-as jelentésére támaszkodnak. *Valutáris egységeket, és nem országokat* hasonlítok össze. Reményeim szerint ki fog derülni a tanulmány végén, hogy *nem véletlenül*. A valutarendszer szerepe ugyanis óriási a kialakult reálgazdasági viszonyokban. Az USA, az Euró-zóna és Japán adatait nézzük meg, sajátos logika szerint.

Posztindusztriális gazdaság (2002)

Termelési ágazatok: ⁽⁴⁾	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Agrár, halászat, erdőgazdaság	GDP %	2,3	1,3	1,3 ⁽²⁾
Ipar (építőipar)	GDP %	27,4	21,6	29,4 ⁽²⁾
Szolgáltatások (nem piaci szolgáltatások)	GDP %	70,6	77,1	69,3 ⁽²⁾

2. 2001-es adat

4. Reálértéken számolva

(A táblázatok forrása: ECB éves jelentés 2003.)

A három centrum

Az egységesült Európa sóvár szemekkel tekint az Egyesült Államok gazdasági eredményeire. Most, hogy immáron létszámban is meghaladjuk az Államokat, jó lenne meglesni a titkot, minek köszönheti fantasztikus sikerét, mi az oka, hogy ott az *egy főre eső GDP mintegy másfélszerese az európainak, vagy a japánnak.*

Igaz, a második világháború után még magasabb volt a világ GDP-jéből az USA részaránya. Európa sikeresen felzárkózott, de szemmel látható, hogy a jövedelemtermelő lépcső a tengeren túl nagyobb.

Ha az ágazati szerkezetet vizsgáljuk, látható, hogy mindhárom terület gazdasága ipar utáni, szolgáltató szektor dominálta. Vezet e téren is az USA, ott a legmagasabb a szolgáltató szektor aránya, Japán és az Euró-zóna közel egy szinten van. Az agrárium egy hajszállal, éppen egy százalék-ponttal magasabb az euró övezetben, de a kelet-európai adatokhoz képest – így a magyarhoz képest is – jóval alacsonyabb.

Munkaerő-piac

Munkapiaci helyzet (2002)

	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Aktivitás aránya	%	68,2	76,4	72,7 ⁽²⁾
Foglalkoztatási ráta ⁽⁵⁾	%	62,4	71,9	69,1 ⁽²⁾
Munkanélküliségi ráta	%	8,4	5,8	5,4

2. 2001-es adat

5. A munkaképes korosztály (15-64) számának százalékában

(A táblázatok forrása: ECB éves jelentés 2003.)

Vajon az lenne a titok nyitja, hogy az USA-ban sokkal inkább a munkának szentelik az életüket az emberek, mint Európában? Bizony, jóval magasabb az aktivitás az Újvilágban. Korán kezdenek dolgozni, és későn hagyják abba. Az amerikai diákok már megkeresik azt a pénzt, amiből tanulhatnak, s az idős korúak a munka hősi halottjai lesznek./2 Nem kockáztatunk sokat, ha azt állítjuk: a sajátos amerikai lelkialkat, a függetlenség mindenek felett való szeretete nyilvánul meg abban, hogy szeretnek az emberek a saját lábukon állni, s lehetőleg elkerülni, hogy másokra rászoruljanak. Ami azért egyben kényszer is, hiszen nincs kiépítve a társadalmi gondoskodás, a szociális háló úgy, mint Európában. Sajátos társadalomszerveződés és ideológiai háttér miatt többé-kevésbé a japánokra is áll, hogy magas az aktivitás. Ami imponáló, ne mondjuk, irigylésre méltó, az az amerikai és japán alacsony munkanélküliségi ráta. Tehát aki keres, az talál is ezekben az országokban munkahelyet. Vajon miért? Egyszerűen lustábbak lennének, leszoktunk a munkáról, éppen azért, mert van megoldás a szociális piacgazdaság jóvoltából, s nem kell feltétlenül éhen halnia annak, aki nem dolgozik? Aligha tagadható, hogy ebben van valami.

Az is tény azonban, hogy a munkaerőt társítani kell a *tőkével*, hogy munkafolyamat legyen belőle. Akármennyire is szolgáltatási típusú gazdaságban élünk. Vagy tudomásul kell venni bizonyos túlfoglalkoztatást, a termelékenység alacsonyabb szintjét, hogy mindenkinek legyen munkahelye. Ami veszélyes erkölcsromboló, munkamorál-lazító lehet, amellyel, hogy a versenyképességet rontja. (Zárójelben jegyzem meg, hogy keleti morál kell hozzá, a kötelességtudat maximális érvényesülése, hogy ez ne így legyen. A japánok versenyképessége a magas foglalkoztatás mellett minden bizonnyal innen eredeztethető.)

Honnan van az amerikaiaknak e sok munkás kézhez elegendő tőkéjük? Ennyi lenne a hazai nettó megtakarítás? Aligha, hiszen közismert, hogy valamennyi piaci szereplő eladósodott./3 Nos, de *hogyan van erre módja* a piaci szereplőknek? *Azért,*

mert a piac lehetővé teszi. Azaz, szívesen meghitelezik tevékenységüket a pénzteremtésre képes intézmények. Nekik miért, és miért nem az európai szereplőknek? Mondhatjuk, hogy itt is van társadalom-lélektani válasz. Az eladósodástól, mint függéstől, – noha láttuk, szabadságára mennyire kényes – kevésbé fél az amerikai polgár. Ezzel szemben nagyon sok európai nációra jellemző, hogy addig szeret nyújtózni, ameddig a takarója ér. Éppenséggel akkor érzi magát szabadnak, ha nem függ a hitelezőktől. A japánok meg közismertek takarékoságukról.

Ha mindenképpen gazdaságpszichológiai magyarázatot keresünk, szolgálhatok azzal is. Az amerikai pénzügyi rendszer sokkal inkább a tőkepiaci finanszírozást alkalmazza, így az a függés, ami a hitelezőktől származhat, kisebb. Hiszen aki megvette kölcsönt jelentő értékpapíromat, nemigen szólhat bele, hogy mit csinálok a pénzzel, a kockázat nála van. A hitelre alapozott európai rendszerekben a bankok gyámkodása sokkal erősebb, hiszen ők felelnek a pénzt kölcsönadók felé a visszafizetésért. Így a függés is erősebb.

Azért nézzük meg a másik oldalt is! Az sem közömbös, *miért áramlik szívesen a tőke a vállalkozó szellemű amerikaiakhoz? Aligha tévedünk, ha ennek egyik okát a kedvező amerikai adózási rendszerben véljük megtalálni.*

Alacsonyak az adók, különösen az *direkt adók*.. (Csak Japánban alacsonyabb, mint

Államháztartási adatok (2002)

Költségvetés	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Szuficit vagy deficit	GDP %	-2,2	-3,4	-6,7
Bruttó adósság ⁽⁶⁾	GDP %	69,2	59,2	154,4
Költségvetési bevételek	GDP %	46,1	30,8	33,5
direkt adókból	GDP %	12,2	12,8	9,1
indirekt adókból	GDP %	13,4	7,7	8,5
társadalombiztosítási járulékból	GDP %	16,0	7,2	10,8
Költségvetési kiadások	GDP %	48,4	34,2	40,2
végző fogyasztásra	GDP %	20,3	15,6	17,8
szociális transferek	GDP %	17,0	12,1	10,7

6. Az euró övezetre a 3605/93-as bizottsági szabályozásnak megfelelő adósságállomány értendő

(A táblázatok forrása: ECB éves jelentés 2003.)

Amerikában a direkt adók szintje, ők is mindent megtesznek, ami a kormány kompetenciájában van, a versenyképesség tartása érdekében.)

Ily módon viszont alacsonyabb a jövedelem-központosítás, mint a másik két régióban, tehát alacsonyabb a kötelező újraelosztás aránya is. Lényegesen az európai alatt marad az érték, bár igaz, hogy a kiadások azért nem szoríthatók ennyire le. Nem csoda ezért, hogy az amerikai deficit magasabb, mint az európai, bár elmarad japán hiány mértékétől. Jól látható, hogy a japánok sem emelik a bevételeket, de kiadási oldalról viszont próbálják serkenteni a konjunktúrát. Ez torkollik a csaknem hét százalékos költségvetési hiányba, amely mintegy kétszerese az amerikai értéknek. Hosszú ideje küzd a japán gazdaság a folyamatos deficittel. Nem csoda, ha az államadósság a három térség közül itt a legmagasabb. A GDP-

hez viszonyított amerikai érték ugyancsak harmadik helyezett, de figyelembe véve az USA GDP-jének abszolút nagyságát, s azt, hogy milyen hosszú ideje – gyakorlatilag Reagan hatalomra kerülése óta – küzd a súlyos költségvetési hiánnyal, halmozza a tartozásokat, igaz, hogy *a világ legnagyobb adósa Amerika.*¹⁴

Az USA-ban a *társadalombiztosítási járulékok* szintje is rekord-alacsony, alig több az európai járulékszint felénél. Ez a magyarázat arra, hogy miért kell az amerikaiaknak – akarva vagy nem akarva – igen aktívnak maradni, hiszen nincs elegendő közpénz a szociális hálóra. Az európai költségvetési kiadásokból közel annyit fordítanak szociális kiadásokra (17%-ot), mint végső fogyasztásra (20,3%), míg az USA-ban mindkét érték körülbelül 5 %-ponttal alacsonyabb – természetesen mindig a GDP százalékában mérünk. Japán tér el a legjobban a költségvetésből finanszírozott szociális kiadások tekintetében: kitűnik alacsony szintjével. A keleti filozófiának megfelelően sokkal inkább a családi-közösségi gondoskodás a jellemző, mint a személytelen államra hagyatkozás, s ami a nyugdíjakat illeti, utaltunk a munkás évek rendkívüli hosszúságára.

Valahonnan azonban finanszírozni kell a költségvetés hiányait! Nyilvánvalóan relatíve kisebb a gond a hiány belső finanszírozását illetően ott, ahol a magán-megtakarítások magasak. Az USA esetében alapvetően a külső finanszírozás jöhet számba.

Európa nyitottabb gazdasági térség, mint az USA. Az euró-zóna országai számára a

Külkereskedelem és fizetési mérleg (2002)

	Egység	Euro zóna	USA	Japán
Áruexport ⁽⁷⁾	GDP %	15,0	6,5	8,7 ⁽²⁾
Áru és szolgáltatás export ⁽⁷⁾	GDP %	19,7	9,3	10,7 ⁽²⁾
Áruimport ⁽⁷⁾	GDP %	13,2	11,1	7,4 ⁽²⁾
Áru és szolgáltatás import ⁽⁷⁾	GDP %	17,7	13,3	10,1 ⁽²⁾
Export (a világexportból való részesedés) ⁽⁸⁾	%	31,2	12,4	5,8
Folyó fizetési mérleg egyenleg ⁽⁷⁾	GDP %	-0,3	-4,6	2,8

2. 2001-es adat

7. Fizetési mérlegadatok, az euró övezetben csak a kifelé irányuló kereskedelem

8. IMF World Economics Outlook alapján a világkereskedelemből való részesedés tartalmazza az euró övezet

(A táblázatok forrása: ECB éves jelentés 2003.)

külkereskedelem nem csak lehetőség, de kényszer is, hiszen az energiaszükséglet megszerzésének színtere mindenképpen a nemzetközi piac. A (többé-kevésbé) a liberalizált szabályok szerint bonyolódó külkereskedelem azonban minden kompetitív ágazatba tartozó termelést kihívás elé állít, tehát a versenyképesség megőrzése mindenképpen rendkívül fontos. Nagy előny kétségtelenül, ha valaki saját valutával fizethet importjáért, hiszen így a valutakockázatot partnereire hárítja. *A nemzetközi kereskedelem valutája még mindig döntően a dollár.* Az Államok folyamatos fizetési mérleg deficitje biztosította a növekvő nemzetközi kereskedelem számára az elmúlt

hatvan évben a bővülő likviditást, s az USA számára pedig egy kellemes külső finanszírozást.

A kereskedelmi mérlege bizony passzív, még ha a szolgáltatásokkal együtt nézzük is. De hát annak jó, akinél az importtöbblet – reálgazdasági értelemben – finanszírozása nem komoly akadály. Hiszen az országon belüli kereslettel árubőség áll szemben, s ez az infláció szempontjából kedvező. A folyó fizetési mérleg pedig még a kereskedelmi mérleg hiányánál (4%) is nagyobb deficitet mutat, a GDP-hez képest 4,6%-ot tesz ki. /5, /6.

Európa nem engedheti meg a hiány luxusát, az euró-övezet csak szerény deficitet „termel”. Az euró nemzetközi kereskedelmi valuta-szerepe csak lassan erősödik. Japán meg egyenesen a folyamatos fizetési mérleg-többlettel küzd. Az export-többlettel folyamatosan erősített valutája, rendkívül alacsony árszintje már-már deflációs problémával fenyeget.

Lassan változik tartalékvaluta-státusa is, tele van a világ a dollárral, amit nem nagyon van mód veszteség nélkül tömegesen másra, mondjuk euróra konvertálni.

A dollárral elárasztott világgazdaság a róka fogta csuka esetét éli meg.

Európai lehetőségek

Gondolkodjunk el tehát a felrajzolt képen! Másolhatjuk-e az USA „megoldásait”, hogy utolérjük a versengésben? Megengedhetünk-e magunknak itt, az Édentől keletre ugyanolyan technikákat, mint a nagy rivális? Különösen akkor, ha azt mondjuk: a szociális kohéziót nem gyengíteni, hanem erősíteni szeretnénk?

A válasz egészen röviden ennyi: *nem*. Nem csak azért, mert a társadalom pszichológiai adottságain nem könnyű változtatni. Nem csak azért, mert a természeti erőforrásokkal nem azonos mértékben vagyunk ellátva. Egyszerűen azért, mert a nemzetközi pénzügyi rendszer Bretton-Woodsban a dollár standardra helyeztetett, ami, – mint mondtuk – kellemes finanszírozási lehetőséggel erősítette folyamatosan az USA pozícióit. /7,/8,/9 Amikor pedig már a két első olajárrobbanás után kezdett világossá válni, hogy az energiapazarló gazdaság versenyképessége csökken, hogy cserearányain folyamatosan veszít, hogy a dollártól lassú menekülés veszi kezdetét, az IMF megváltoztatta a játékszabályokat. Ez segítettek némileg a helyzeten: bejött a lebegő árfolyamok rendszere, amelyben megint csak nehezen lehetett megszabadulni a dollártúlsúlytól. Aki menekülni akar(na) dollárjától, esetleg alapos vagyonszétválást realizál(na). Minden esetre az ide-oda mozgatott nagy volumenű dollár-alapok könnyű szerrel megingathatják egy-egy ország gazdaságát, például a felértékelődés kieroszakolásával. Az olyan országok exportszektora, amelyek jelentős arányú dollárra tesznek szert külkereskedelmükben, a valuta drasztikus felértékelődése miatt teljesíthetetlen kihívás elé kerülnek. Különösen, ha ezt még a spekulációs átváltások is erősítik. Ez nyilván megengedhetetlen, s a piszkos lebegés gyakorlatának megfelelően valutapiaci beavatkozást vált ki. A hazai plusz pénzteremtése azonban inflációs veszéllyel fenyeget, ami azt mutatja, hogy a valutapolitika szuverenitása erőteljesen sérül ezekben az országokban. Erre a helyzetre volt válasz az európai valutáris integráció, hiszen ezért adták fel a németek is a sikeres márkát az euró kedvéért.

Amiről eddig kevesebb szó esett, az, hogy az USA a valutarendszer játékszabályainak megváltoztatásán túlmenően mivel erősítette meg pozícióját.

Nem mással, mint a *reagan-i gazdaságpolitikával*. Nem a supply-siderek kifulladás elképzeléseire gondolok, csak arra az egyszerű tényre, hogy a költségvetési eszközökből finanszírozott *hadifejlesztés hatalmas előnyökkel járt*. Oly mértékben

megemelte az amerikai hadi és polgári technikai színvonalat, ami lehetővé tette, hogy az USA a *kulcstechnikában* vezető szerepét, *versenyképességét megőrizhesse*. Tartja is a nemzetközi kereskedelemből a részarányát, több mint harminc esztendeje. Ennek az ára az volt, hogy a reagan-i időszak alatt az amerikai államadósság megháromszorozódott. 2003 körül már mintegy 4000 milliárd dollár az amerikai adósság, *az USA a világ legnagyobb adósa*.

S ez mégis finanszírozható! Az a rengeteg dollár, ami a világban „kószál”, biztosabb és likvidebb befektetést aligha talál, mint az amerikai állampapírok vásárlását.

Ezt a gazdaságpolitikát még jó darabig – bár nem a végtelenségig – lehet folytatni. Ez az út számunkra, európaiak számára azonban nem járható, ezért is olyan fontos kérdés a költségvetések helyzete a stabilitási paktumban.

Van természetesen még egy útja a versenyképesség növelésének: *a költségek leszorítása a közterhek mérséklésével*. Csakhogy ez nyilván a nagy rendszerek olyan átalakítását – leépítését – igényli, amely a szociális kohézió megrázkódtatásaival fog – mert valószínűleg fog – járni. Nehéz lesz tehát a lisszaboni elveknek eleget tenni. S hogy nekünk, magyaroknak milyen nehéz lesz ezt a mozgó vadat követni, el sem mondhatom.

Hivatkozások:

1. Blanke, J – Lopez – Carlos, A: (2004) The Lisbon Review. An assessment of policies and reforms in Europe. Geneva, World Economic Forum
2. Alford, H. – Naughton, M.: (2004) Management, ha számít a hit. Kairosz, Budapest
3. EKB Éves jelentés (2004) . 22o.
4. Yergin, D. – Stanislaw, J. (2003): The Commanding Heights. Touchstone Books, New York – London
5. The monetary policy of the ECB (2004). ECB , Frankfurt
6. EKB Éves jelentés (2004) pp. 22.
7. Machlup, F. (1964) (ed.): International Monetary Arrangements: the Problem of Choice Princeton, University Press, USA, New Jersey
8. Triffin, R.: (1986) W. M. S.: World Monetary System.... or scandal? In: The Future of the International Monetary System. Round Table Conference, Szirák, Hungary. Institute for World Economics of Hungarian Academy of Sciences
9. Botos, K. – Kőrösi, I. (2004) Nemzetközi gazdasági ismeretek. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Szent István Társulat, Budapest
10. Baka, I. – Gazdag, L. (2002): A hárompólusú világ erővonalai. Krónika Kiadó, Pécs